

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 1008
İLMİ ESERLER : 161
KUR'AN KİTAPLIĞI - 05

Genel Koordinatör
Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR

Yayın Yönetmeni
Dr. Yüksel SALMAN

Koordinasyon
Yunus AKKAYA

Grafik & Tasarım
Emre YILDIZ

Baskı Takip
Mustafa YEŞİLYURT

1. Baskı, Ankara 2014

ISBN 978-975-19-5983-6
2014-06-Y-0003-1008
Sertifika No: 12931

Baskı
Acar Basım ve Cilt Sanayi Tic. A.Ş.
Tel: (0 212) 422 18 34

Eser İnceleme Komisyon Kararı: 10.03.2014/12

İletişim:
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel: (0 312) 295 72 93 - 94
Faks: (0 312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

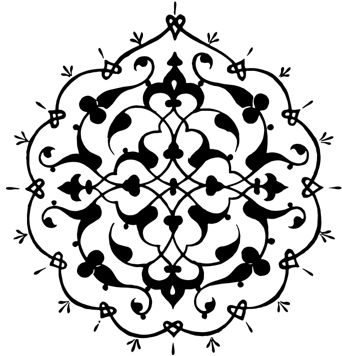
Dağıtım ve Satış:
Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel: (0 312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0 312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

Mişkatu'l-Envar

Nurlar Âlemi

İMAM-I GAZALÎ
Tercüme
PROF. DR. ŞADİ EREN

TAKDİM

Kur'an-ı Kerim, getirdiği kuşatıcı ilkelerle canlılığını daima muhafaza eden, kıyamete kadar da bu özelliğinin bozulmayacağına dair hakkında teminat bulunan ilahî bir hitaptır. İnsanlığın huzur ve mutluluğu için dünyevi ve uhrevi mesajlar içeren Kur'an, varlık âleminde en şerefli mevkide bulunan insanın iç ve dış dünyasına yönelik yol gösterici hükümler ortaya koyar. Sahip olduğu eşsiz üslup, içerdiği derin mana zenginliği ile Kerim Kitabımız, sadece indiği döneme değil, çağlar ötesine hitap eder. İlahî hikmet ve hakikatleri beyan ederek Rabbimizin sonsuz güç, kudret ve azametini kullarına hatırlatır. Aşkın değer ve faziletleri, evrensel ahlak ilkelerini insanlığa sunarak yüksek idealler için yaşamayı öğütler.

Bugünün dünyasında, dünyevileşmenin etkisiyle maneviyatı dışlayan, yalnızlaşan ve bencilliği sebebiyle kendi dünyasına hapsolan insanlığın, her alanda Kur'an'ın rehberliğine olan ihtiyacı açıktır. Günümüzde unutulmaya yüz tutmuş insani değerlerin, zedelenen ahlaki erdemlerin, insanlığın ufkunu aydınlatan, gönülleri huzura kavuşturan ilahî mesajlar ile tekrar diriltilmesi gerekmektedir. Bunun için Kur'an'ın okunup, üzerinde tefekkür edilip anlaşılması, buyruklarının hayata yansıtılması ve asrın idrakine sunulması, Müslümanların üzerine bir vazifedir.

Başkanlığımız, Yüce Kitabımız etrafında ortak duygu ve bilgi birlikteliği oluşturmak, onun huzur ikliminde insanlığı buluşturmak, böylece yeni farkındalıkların oluşmasına katkı sağlamak amacıyla geçmişten günümüze pek çok eser yayımlamıştır. Yine bu amaca hizmet etmek üzere "Kur'an Kitaplığı" adıyla bir seriden müteşekkil eserler vücuda getirilmiştir. Bu eserler, ilahî kelâmın hikmet ve inceliklerini, içerdiği nükteleri ortaya koyması yönüyle de önemi haizdir. Söz konusu eserleri, Yüce Kitabımızın çağrısına kulak vermek, onu anlamak ve öğretilerini yaşamak adına atılmış bir adım olarak değerli okurlarımızın istifadesine sunuyoruz.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

ÖN SÖZ

Tarihin kaydettiği en büyük İslam âlimlerinden biri hiç şüphesiz Ebu Hamid Muhammed Gazalî'dir (V. 505/1111). Selçukluların son döneminde yaşayan Gazalî, geride bıraktığı yüzlerce eser ile gerek İslam âleminde, gerekse insanlık âleminde çok derin izler bırakmıştır ve bırakmaya devam etmektedir. O, iyi bir Kelamcı, derin bir Felsefeci, öncü bir mantıkçı, müçtehid bir Fıkıhçı, mümtaz bir Tasavvufçudur. İslam âlimlerince kendisine "Hüccetü'l-İslam" yani, "İslamın delili" denilmiştir. Her asırda bir müceddidin geleceğini bildiren hadisten hareketle, yaşadığı asrın müceddidi olarak kabul edilmektedir.

Gazalî, ne şüpheci bir septik, ne de katı bir dogmatiktir. O, nass'ları akıl-kalp ittifakı çerçevesinde yorumlayan usta bir mütefekkirdir. Gerçi "El-Munkız mine'd-Dalal" isimli eserine bakanlardan bazıları acele bir hükümle onu bir şüpheci zannedebilirler. Fakat şurası unutulmamalıdır ki, ondaki şüphe **metodik bir şüphe** olup, hakikate ulaşmaya bir vasıtadır.

Tercümesini yaptığımız "Mişkatu'l-Envar", Gazalî'nin tasavvufi eserlerinden olup ömrünün sonlarına doğru yazmıştır. Eser, onun ontoloji ve epistemolojisini (varlık ve bilgi felsefesini) yansıtmaktadır. Esas olarak ise, **"Allah göklerin ve yerin nurudur"**[1] âyetinin yorumundan ibarettir.

Bayezid-i Bistamî'nin hâl, Abdülkadir Geylanî'nin makam ve Gazalî'nin ilimde kutub olduğu söylenir. Gazalî, ilmî seyr-u sülukunu kendine has bir marifet olarak bırakmamış, eserleriyle diğer insanları o marifete ortak kılmıştır.

Nur Sûresine ismini verdiren, bu sûredeki otuz beşinci âyettir. Bu âyet Allah'ın göklerin ve yerin nuru olduğunu bildirmekte, O'nun nurunu bir temsil ile açıklamaktadır. Sadece mealine bakmakla, hatta bazı tefsirlere müracaatla bu âyetin ne demek istediğini anlamak gerçekten zordur. Gazalî, "Mişkat"ında bu âyetle ilgili yorumlarıyla muhataplarının ufkunu açmakta, onlara "nurlu bir seyahat" yaptırmaktadır.

Eserden istifadenin daha fazla olması mülahazasıyla, tercüme sonunda Nur âyetinin belli başlı tefsirlerde nasıl ele alındığı ana hatlarıyla gösterilmiştir.

"Mişkatu'l-Envar"ın tercümesini efkar-ı ammeye yeniden takdim ederken muhterem müellifini rahmetle anıyor, bütün insanlık için İlahî nurlara mazhariyetler diliyorum.

Tevfik ve hidayet Allah'tandır.

Şadi EREN – 2014

[1] Nur Sûresi, 24:35.

TERCÜME HAKKINDA

Gazalî'nin "Mişkat"ını "Kur'an'da Teşbih ve Temsil" isimli araştırmam esnasında keşfettim. Okuduğum o engin ve zengin manaların beni yepyeni ufuklara götürdüğünü hissettim. Başkalarının da istifadesi mülahazasıyla tercümeye başladım. Tercüme bittikten sonra, daha önceden Türkçe'ye iki tercümesinin yapıldığına muttali oldum. Onlarla karşılaştırdığımda, takdim ettiğimiz şekliyle daha kolay anlaşılır olduğunu gördüm.

Eserin tercümesinde Abdülaziz İzzeddin Seyrevan'ın tahkikli nüshasını esas aldım. (Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1986.) Tercüme esnasında kullanılan ( ) işaretli kısımlar, bazı başlıklar ve bütün dipnotlar tarafımızdan konulmuştur. Açıklanmasında yarar gördüğümüz bazı kavramlar, ayrıntıya dalmadan dipnotlarda izah edilmiştir.

Tercümenin aslın letafetini (güzelliğini), edebî özelliklerini aynen yansıtamadığı ehlince bilinen bir gerçektir. Özellikle edebî eserlerin bir başka dile aynı güç ve güzellikte tercümesi adeta imkansızdır. Bundan dolayı, mümkünse suyu menbaından içmek en güzelidir. Menbadan uzaklaştıkça, su az veya çok aslî özelliklerinden bazı şeyler kaybetmektedir.

Tercüme esnasında bende şu kanaat oluştu: **Tercüme yeni bir teliftir.** Bir saraya çevrilen aynalardaki sarayın görüntüsü, o aynaların renk ve şekline göre olur. Mesela yeşil bir ayna o sarayı yeşil gösterirken, kırmızı bir ayna kırmızı olarak gösterir. Düz bir aynada görüntü düz, eğri bir aynada ise eğridir. Bunun gibi, aynı telif eser farklı mütercimler tarafından çok farklı ifadelerle tercüme edilebilir. Öyle ki, bir kısım mütercim, müellifin söylemediğini de söyletir. Bir kısmı ise müellifin söylediğini farklı bir şekilde aksettirir.

Bunu bilen biri olarak, Gazalî'nin "Mişkat"ına renksiz ve düz bir ayna olmaya çalıştım. Büyük ölçüde muvaffak olduğumu sanıyorum.

Şadi EREN

1. BÖLÜM:

“MİŞKATU’L-ENVAR” TERCÜMESİ

“Ya Rabbi, in’amda bulundun. Lütfunla artır.”

Her türlü hamd, nurları saçan, gözleri açan, sırları ortaya çıkaran ve perdeleri kaldıran Allah’adır.

Salat-u selâm, nurların nuru, iyilerin efendisi, Allah’ın habibi, müjdecisi, uyarıcısı, kâfirleri zelil kılan ve facirleri utandıran Hz. Muhammed’e ve O’nun temiz âl ve ashabına olsun.

Ey kardeş!–Allah sana en büyük mutluluğun talebini bahşetsin. En yüksek zirveye yükselmen için terbiyesine mazhar kılsın. Basiretini hakikat nuruyla sürmelesin. Ruhunu Hakkın dışında her şeyden tertemiz yapsın!–Benden, **“Allah göklerin ve yerin nurudur...”**[2] âyetiyle, bu âyette geçen **“mişkat, zücace, misbah, zeyt ve şecere”**nin manasını ve Hz. Peygamberin (s.a.s.), **“Şüphesiz Allah için nurdan ve zulmetten (karanlıktan) yetmiş perde vardır. Şayet o perdeleri açsa ‘sübuhat-ı vechi’ (yüzünün parlaklığı) gözü idrak eden her şeyi yakardı.”**[3] hadisini izah etmemi, bunlar gibi âyet ve hadislerde bildirilen İlahî nurların sırlarını sana açmamı istedin.

Sualinle, bakanların gözlerinin zirvelerine nazar etmekten kaydığı, sarp bir tepeye çıktın. Ancak ilimde kökleşmiş âlimlere açılan kapalı bir kapıyı çaldın. Her sırrın açıklanması ve ifşası, her hakikatın arzedilmesi ve ortaya konulması uygun değildir. *“Ahrarın sudûru, esrarın kuburudur.”*[4]

Ariflerden biri şöyle der: “Rububiyetin sırrını ifşa küfürdür.”

Öncekilerin ve sonrakilerin efendisi olan Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle bildirir: “İlimden örtülü olan da vardır. Bunu ancak Allah’ı bilenler bilir. Bunu söylediklerinde ise, ancak Allah’ı tanımayanlar inkar eder. Böyle inkarcılar çok olduklarında, bunlardan sırların korunması vacip olur.”

Ancak ben seni, kalbi nur ile Allah’a açılmış, aldanış karanlıklarından iç âlemi uzak kalmış gördüğümden, bu konuda bir takım lem’a, laiha ve remizlerle (parıltılar ve işaretlerle) bazı ince hakikatlere ve nüktelere işarette cimrilik etmeyeceğim. Zira, ehlinden ilmi gizlemek, en az ehil olmayana söylemek kadar kötüdür.

“Kıymetini bilmeyenlere ilmi veren zayi eder.
Layık olanlara vermeyen ise zulmeder.”

Artık sen, kısa işaretlere, veciz telvihlere kanaat et. Çünkü bu konuda tahkikî şekilde söz söylemek pek çok esası mukaddime olarak sunmayı ve bölümleri uzun uzun açıklamayı gerektirir. Şu an ise vaktim ona müsait değildir. Himmetim ve fikrim ona yönelmiyor. Kalplerin anahtarları Allah’ın elindedir. Dilediğinde, dilediği şekilde ve dilediği şeye o kalpleri açar. Şu anda bize açılan üç bölümdür:

---

[2] Âyetin tamamı: “Allah göklerin ve yerin nurudur. Nurunun meseli sanki bir mişkat (lamba konan yer); içinde bir lamba. Lamba bir cam içinde. O cam, sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan tutuşturulur. Bir zeytinden ki, ne şarkîdir, ne de garbî. Onun yağı, neredeyse ateş dokunmadan ışık verir. Nur üstüne nurdur. Allah nuruna dilediğini hidayet buyurur. Ve insanlar için meseller getirir. Allah her şeyi bilendir.” Nur Sûresi, 24:35.

[3] Müslim, hadisi şu ifadelerle rivayet eder: “Şüphesiz Allah uyumaz ve uyumak O’na yakışmaz. Nasibi indirir, yükseltir. Geceden önce gündüzün ameli ve gündüzden önce gecenin ameli O’na arzedilir. O’nun perdesi nurdur. Perdeleri açsa ‘sübuhat-ı vechi’ (yüzünün parlaklığı) gözü idrak eden her şeyi yakardı...” **Müslim,** İman, 293. Ayrıca Bk. Gazalî**, Kavaidu’l-Akaid,** âlemu’l-Kütüb, Beyrut, 1985, s. 112; Râzî, Fahreddin, **Mefatihu’l-Gayb (Tefsir-u Kebir),** Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, XXIII, 230-231.

[4] “Hür insanların kalpleri, sırların kabirleridir.” Bazı sırlar bu kalplerde gömülü kalır, başkalarına açıklanmaz. Bu hür insanlar, şeytanın tahakkümünden ve nefs-i emmarenin istibdadından (baskısından) kurtulmuş kimselerdir.

1. NUR VE VARLIK MERTEBELERİ

Bu bölüm, gerçek nurun Allah olduğunu, "Nur" isminin Allah'tan başkası için hakikat olmayıp tam bir mecaz olduğunu açıklar.

Bu bölümde "Nur"un avam, havas ve havass-ı havassa göre manası olduğunu, havass-ı havassa nisbet edilen nurların derecelerini ve hakikatlerini bileceksin. O nurların derecelerinin zuhuruyla Allah'ın en yüce –en ileri nur olduğu; o nurların hakikatlerinin inkişafıyla O'nun hakiki– gerçek nur olduğu ve bunda asla şeriki olmadığı sana inkişaf edecektir.

Maddî Nur

Avam nezdinde nur, zuhura (görülmeye) işaret eder. Zuhur ise nisbî bir şeydir. Çünkü bir şey birisine görülürken bir başkasından gizlenebilir. Böylece, birisine nisbetle zahir, diğerine nisbetle batın olur. O şeyin zuhurunun nisbîliği, şüphesiz idraklere göredir. Avamın nezdinde idrak edici şeylerin en kuvvetlisi ve bilineni duyulardır. Göz bu duyulardan biridir.

Göze nisbetle eşya üç kısımdır:

1- Karanlıktaki cisimler gibi bizatihi görülmeyenler.

2- Yıldızlar ve alev almamış ateş gibi bizatihi görülüp başkalarını göstermeyen ışıklı cisimler.

3- Güneş, ay, lamba ve alev almış ateş gibi bizatihi görülüp başkalarını da gösterenler.

İşte nur bu üçüncü kısmın adıdır. Bazan maddeten kesif cisimlerin dışlarına feyezan eden şeye ıtlak olunur. Mesela, "Arz nurlandı. Güneşin nuru arza, lambanın nuru duvara ve elbiseye düştü." denir. Bazan bu ışık saçan cisimlerin kendilerine ıtlak olunur. Çünkü bunlar, kendi nefislerinde aydınlıktırlar.

Her halükârda nur, güneş gibi bizatihi görülen ve kendisiyle başkalarının görüldüğü şeyden ibarettir. Birinci durumda nurun tarifi ve hakikatı budur.

Göz Nuru

Nurun sırrı ve esası idrake görülmektir. İdrak olayı için ise, nurun varlığı ve gören gözün varlığı gerekir. Çünkü nur, hem zahir, hem muzhirdir (görülür ve gösterir.) Körler hakkında nurun ne görüleni, ne de göstereni söz konusu değildir. Dolayısıyla, idrak olayında gören ruh ve görülen nur aynı derecede birer esastırlar. (Yani bunların her ikisi de görme olayında "olmazsa olmaz" birer rükündürler. Biri olmazsa diğerinin olması bir fayda veremez.) Ancak gören ruh, idrak edici olması ve idrakin kendisiyle gerçekleşmesi cihetiyle daha üstün bir rükündür. Nur ise, idrak edici değildir, ancak idrake vesiledir. Dolayısıyla göze, idrake vesile olan şeylere nisbetle "nur" denilmesi daha layıktır.

Bu şekilde, gören göz nuruna da "nur" adını verdiler. Mesela yarasa için "gözünün nuru zayıftır"; bulanık gören için "gözünün nuru zayıfladı"; kör için "göz nurunu kaybetti"; siyah gözbebeği için "göz nurunu toplar ve kuvvetleştirir" denilir. İlahi hikmet eseri olarak gözün siyah kirpiklerle kuşatılmış olması, gözün ziyasını toplamaları içindir. Gözün beyazı ise, göz ziyasını dağıtır ve nurunu zayıflatır. Öyle ki, beyaz ve parlak bir şeye, özellikle güneşin nuruna devamlı bakmak göz nurunu keser ve kuvvetlinin yanında zayıfın yenik düşmesi gibi, onu mağlup düşürür.

İşte bununla göze "nur" ismi verildiğini ve niçin "nur" denildiğini ve bu isme niye daha layık olduğunu anladın. Bu, havassın konumu olan ikinci durumdur.

Akıl Nuru

Bil ki, göz nurunun pekçok noksanı vardır. Çünkü o,

- Başkasını görür, kendini görmez.
- Kendisinden çok uzak ve kendisine çok yakın olanı görmez.
- Perde arkasında olanı görmez.
- Eşyanın zahirini görür, batınını görmez.
- Varlıkların bir kısmını görür, tamamını görmez.
- Sonlu şeyleri görür, sonsuzları görmez.
- Gördüklerinde pek çok yanılmalar olur. Mesela, büyüğü küçük, uzağı yakın, duranı hareketli, hareketliyi sakin görür.

İşte bu yedi kusur, gözden hiç ayrılmaz şeylerdir. Eğer gözler içinde bütün bu noksanlardan münezzeh bir göz olsa, "nur" ismine daha layık olur mu, olmaz mı sen karar ver!

Bil ki, insan kalbinde kemal sıfatları bunlar olan bir göz vardır. Bu göze bazan **akıl**, bazan **ruh**, bazan **insanî nefis** tabir edilir. Sen bu tabirleri dikkate alma. Çünkü tabirler çoğaldığında basireti zayıf olana manaların çokluğunu vehmettirir. Biz ise bununla akıl sahibi kişinin süt emen çocuktan, hayvandan, deliden ayrıldığı şeyi kastediyor ve cumhura (çoğunluğa) uyarak ıstılahta onu "akıl" olarak isimlendiriyoruz. Diyoruz ki, akıl yukarıda bahsi geçen yedi noksandan şanı yüce olduğundan "nur" denilmeye daha layıktır.

1- Göz kendini görmez. Akıl ise, kendini idrak eder, başkasını idrak eder, kendisinin sıfatlarını idrak eder. Mesela, kendini âlim–kâdir olarak idrak eder. Buna ilave olarak kendini bildiğini idrak eder. Müteselsil (zincirleme) bir şekilde, bunu da bildiğini idrak eder. İşte bu, maddi aletle idrak edenler için tasavvur edilemez bir özelliktir. Bunun maverasında (ardında) bir sır var, açıklaması uzun olur.

2- Göz kendisine uzak ve kendisine çok yakın olan şeyleri görmez. Akıl ise, ona göre yakın–uzak birdir. Bir anda semânın en zirvelerine yükselir ve bir anda yerin en aşağılarına iniverir. Hatta işin gerçeğini söylemek gerekirse, cisimlere arız olan yakınlık–uzaklık manaları onun zatına yanaşmaktan münezzehtir. Çünkü o, Allah'ın nurundan bir nümunedir. Nümune olan şey ise, her ne kadar eşitlik derecesine yükselmese bile, bir derece ona benzemekten hâli değildir. Belki de Hz. Peygamberin (s.a.s.) "Allah Âdem'i kendi sûreti üzere yarattı."[5] sözünün sırrını anlamaya seni harekete geçiren nokta işte budur. Şimdi ben bunun açıklamasına dalmayı uygun görmüyorum.

3- Göz perde arkasını idrak etmez. Akıl ise, kendi vücut ülkesinde tasarrufu gibi Arş'ta, Kürsi'de, semâ perdelerinin maverasında (ardında), **Mele-i A'la**[6] ve en yüce melekûtta tasarruf eder. Hatta bütün hakikatler akla perdeli olamaz. Ancak akla perde olan şeyler, kendisinden kaynaklanan bir takım sıfatlar sebebiyledir. Bunlar, kirpiklerin örtmesiyle gözün perdelenmesine benzer özelliktedir. Bunu, kitabın üçüncü bölümünde anlayacaksın.

4- Göz eşyanın zahirini ve yüzeyini idrak eder, batınını idrak edemez. Onun idrak ettiği, eşyanın kalıp ve sûretleridir, hakikatleri değildir. Akıl ise, eşyanın batınına, sırlarına dalar, onların hakikatini, özünü idrak eder ve onların sebebini, illetini, gayesini, hikmetini, onların hangi şeyden nasıl ve niçin yaratıldığını, bir şeyin kaç manadan cem ve terkip olduğunu, vücutta hangi mertebeye indiğini, Halık'ına nisbetinin ne olduğunu, diğer mahlukata nisbetinin ne olduğunu ve daha bunlar gibi açıklaması uzun sürecek nice konuları istinbat eder. Biz bunlarda sözü veciz söylemeyi tercih ediyoruz.

5- Göz varlıkların bir kısmını görür. Çünkü **makulatın** tamamından ve **mahsusatın** çoğundan kâsırdır.[7] Mesela, sesleri, kokuları, tatları, sıcaklığı–soğukluğu, duyu organlarının fonksiyonlarını, yani işitme, görme, koklama, tatma kuvvelerini, keza, ferah, sürur, gam, hüzün, elem, lezzet, aşk, şehvet, kudret, irade, ilim gibi ruhun sayılamıyacak kadar çok batınî sıfatlarını idrak edemez.

O halde gözün cevelan alanı dar, cereyan sahası sınırlıdır. Varlıkların en düşük mertebesinde yer alan renk ve şekiller âleminin sınırlarını aşamaz. Halbuki, gerçekte madde, varlıkların en alt mertebesinde yer alır. Renkler ve şekiller ise, onun en hasis (düşük) **araz**larındandır.[8]

Varlıkların tamamı aklın cevelan sahasıdır. Çünkü o, saydığımız ve ekseriyeti teşkil eden saymadığımız varlıkları idrak eder, onların hepsinde tasarrufta bulunur ve onlar hakkında yakinî ve doğru bir şekilde hükmeder. Batınî sırlar, aklın yanında zahirdir. Gizli manalar onun yanında açıktır. Bu durumda, daha nerede nüfûz ettiği ve dolaştığı şeylerden dolayı göze "nur" ismi verilsin? Asla! O ancak, akıl nuru dışındakilere nisbetle bir nurdur. Fakat akla nisbetle zulmettir. Hatta aklın casuslarından bir casustur. Aklın hazinelerinden en düşük seviyede olanına vekil kılınmıştır. Yani, şekil ve renklerin haberlerini ona takdim eder. Akıl da parlak reyi ve nafiz hükmüyle onlarda hükmeder.

Beş duyu aklın casuslarıdır. Aklın bunlar dışında batında da hayal, vehim, fikir, zâkire-hafıza gibi casusları vardır. Keza, bunların da ötesinde aklın daha nice hizmetçi ve askerleri vardır. Akıl bunları emri altında tutar ve bir sultanın kölelerini kullanması şeklinde, hatta bundan daha kuvvetli bir tarzda onlarda tasarrufta bulunur. Bunun açıklaması uzun çeker. **"İhya"** kitabının **"Acaibu'l-Kalb"** bölümünde bundan bahsetmiştik.

6- Göz nihayetsiz olanı göremez. Çünkü o, maddenin sıfatlarını görür. Madde ise, ancak sonlu olarak tasavvur edilir. Akıl ise malumatı idrak eder. Malumatın sonlu olması tasavvur edilemez. Mufassal ilimleri mülahaza ettiğinde, aklın ulaşabildiği ancak sonludur. Ancak o akılda sonsuzu idrak kuvveti vardır. Bunun açıklaması uzun sürer. Eğer buna bir misal istersen "celiyyata" (bedihiyata/apaçık şeylere) bir bak. İşte akıl, sonsuz olan sayıları idrak eder. İki, üç ve diğer sayıların katlarını idrak eder. Sayılar arasındaki sonu tasavvur edilemeyen çeşitli oranları idrak eder.[9] Bir şeyi bildiğini, onu bildiğini bildiğini ve onu da ayrıca bildiğini idrak eder. Bu cihette de onun kuvvetine bir sınır yoktur.

7- Göz büyüğü küçük görür. Mesela güneşi bir kalkan kadar, yıldızları mavi halı üzerine saçılmış altın paralar şeklinde görür. Akıl ise, yıldızların ve güneşin dünyadan kat kat büyük olduğunu idrak eder.

Keza, göz, yıldızları hatta hemen önündeki gölgeyi hareketsiz görür. Çocuğu büyümüyor algılar. Akıl ise, çocuğun büyümekte olduğunu, gölgenin daima hareket ettiğini, yıldızların her an nice mesafelik yol aldığını idrak eder.

Hz. Peygamber (s.a.s.) Hz. Cebrail'e (a.s.) "Güneş battı mı?" dediğinde Hz. Cebrail (a.s.) "Hayır, evet" cevabını verir. Hz. Peygamber (s.a.s.) "Nasıl?" diye sorunca Hz. Cebrail (a.s.) şöyle der: "Sana "Hayır" diyinceye kadar güneş beşyüz senelik mesafe yol aldı."

Gözün yanılma çeşitleri çoktur. Akıl ise bunlardan münezzehtir.

Eğer, "Akıllı kişilerin düşüncelerinde yanılmalar görüyoruz." dersen, bil ki, onlarda hayaller, vehimler, itikatlar vardır. Onlar bunların hükümlerini aklın hükümleri zannederler. Yanılma bu hayal, vehim ve itikatlara aittir. Biz bunların tamamını **"Mi'yaru'l-İlm"** ve **"Mahakku'n-Nazar"** kitaplarında açıkladık.

---

[5] *Buharî*, İsti'zan, 1; *Müslim*, Birr, 115; İbnu Hanbel, II, 244.

[6] Dünyada yaşayanlar "mele-i esfel"in (aşağı âlemin) sakinleridir. Gayb âlemde yaşayan melekler ise "mele-i a'la"nın sakinleridir.

[7] Makulat, akla hitap eden şeyler; mahsusat ise, duyulara hitap eden şeylerdir. Mesela, melekler duyuların alanına girmemekle beraber aklın araştırma alanına dahildirler.

[8] Araz ve cevher birbirine mukabil olarak kullanılır. Bir şeyin özü ve maddesi cevher, bununla ilgili sıfatlar ise araz olarak değerlendirilir. Mesela, taş cevher, onun sertliği ise arazdır. Keza, o taşın rengi, sükun ve hareketi hep birer arazdır. Cevher için İslamî kaynaklarda "ayan" tabiri de kullanılmıştır.

[9] Bilindiği gibi sayılar sonsuz kabul edilir. Bunlarla yapılan işlemlerde de karşımıza sonsuz kavramı çıkar. Mesela bir ile iki arasında teoride sonsuz sayı farkı vardır. Keza, on rakamını üçe böldüğümüzde işlem 3,333... şeklinde sonsuza kadar devam eder.

Şayet akıl; vehim ve hayal perdelerinden sıyrılırsa yanılması tasavvur edilemez. Eşyayı gerçekte oldukları gibi görür. Ancak bunlardan sıyrılmasında da büyük bir zorluk vardır. Gerçeği görmesine engel olan bu perdelerden sıyrılması ancak ölümden sonra gerçekleşir. O zaman perde açılır, sırlar ortaya çıkar, herkes hayır ve şer olarak önden ne göndermişse karşısında hazır olarak bulur ve bir amel defteri olarak müşahede eder. O defter, "Küçük ve büyük ne varsa hepsini tek tek saymıştır."[10] İşte o zaman kişiye, "Gözünden perdeni kaldırdık. Artık bugün gözün son derece keskindir."[11] denir. Buradaki perde, ancak hayal, vehim ve benzerleridir. O vakit, yalancı vehimlerine, fasit itikatlarına ve batıl hayallerine aldanan kişi şöyle der:

"Ya Rabbena, gördük, işittik! Bizi geri gönder, salih amel yapalım."[12]

"Rabbimiz, bizi çıkar, (daha önce) yaptığımızdan başkasını yapalım."[13]

Hülasa

Bu anlatılanlar neticesinde bildin ki, görünen maddî nura nisbetle göz, "nur" ismine daha layıktır. Akıl da göze nisbetle "nur" ismine daha layıktır. Hatta aralarında öyle bir farklılık vardır ki, "nur" ismine layık olan sadece ve sadece akıldır.

Nükte

Bil ki! Akıllar her ne kadar görme özelliğine sahipse de, görülecek şeyler akıllar nezdinde tek düze değillerdir. Bazıları–zaruri ilimlerde olduğu gibi–sanki akıllarda hazırdır. Mesela,

"Bir şey hem ezelî hem mahluk (yaratılmış), hem var hem yok olamaz."

"Bir söz hem doğru hem yanlış olamaz."

"Bir şeyin cevazı sabit olduğunda, misli için de sabittir."

"Ehass (en özel) var olduğunda eammın (en genelin) varlığı zorunludur." Mesela, siyah varsa renk vardır. İnsan varsa hayat vardır. Ancak aklen bunların aksi lazım değildir. Çünkü rengin varlığından siyahın varlığı, hayatın varlığından insanın varlığı lazım gelmez. Daha bunlar gibi, **vacibat, caizat ve müstehilat**taki zarurî hükümleri bunlara kıyas edebilirsin.[14]

Aklın idrak edeceği şeylerden bir kısmı ise şöyledir:

Bunlar akla arzolduğunda akıl hemen bunlara yanaşamaz. Meyillerini harekete geçirmesi, ateşini yakması ve tam bir intibahla uyanık olması gerekir. **Nazarî** (teorik) **ilimler** bu kısımdandır.

Aklı ancak hikmet kelamı intibaha getirir. Hikmet nuru parıldadığında daha önce bilkuvve gücü olan akıl, bilfiil görür hale gelir. Hikmetlerin en büyüğü ise Allah'ın kelamıdır. Ve bunlar içinde de özellikle Kur'an'dır. Akıl gözü nezdinde Kur'an âyetlerinin yeri, maddî göz nezdinde güneş nurunun yeri gibidir. Çünkü görme o ışıkla gerçekleşir. Dolayısıyla güneşin ışığına "nur" denilmesi gibi, Kur'an'a "nur" denilmesi uygun olacaktır. Böylece Kur'an'ın misali güneşin nuru, aklın misali gözün nurudur. Cenab-ı Hakkın şu sözü bununla anlaşılır:

"Allah'a, rasulüne ve indirdiğimiz nura iman edin."[15]

"Rabbinizden size bir burhan geldi ve size apaçık bir nur indirdik."[16]

Melekût âlemi

Bundan anladın ki, göz ikidir: Zahirî ve batınî (Maddî ve manevî). Zahir olan his ve şehadet âleminden, batın olan bir diğer âlem olan melekût âlemindendir. Her iki göz için kendisiyle görmenin gerçekleştiği bir güneş ve bir nur vardır. Biri zahir, diğeri batındır. Zahir olan şehadet âlemindeki güneş, batın olan ise, melekût âleminden olan Kur'an ve Allah'ın indirdiği diğer kitaplardır.

Bu ince sırlar tam bir inkişaf halinde sana açıldığında, melekût kapılarından ilk kapı sana açılmış olur. Melekût âleminde öyle hayret verici şeyler vardır ki, şehadet âlemi onlara nisbetle hakir görülür. Her kim melekût âlemine sefer etmez ve noksanlık onu şehadet âleminin çukurunda oturtursa, o, insanlık özelliğinden mahrumdur. Sadece bir hayvandır, hatta hayvandan da aşağıdır. Çünkü, hayvana melekût âlemine uçuracak kanatlar verilmemiştir. İşte bundan dolayı Allah şöyle der:

"(O kâfirler) hayvanlar gibidirler, hatta daha da aşağıdırlar."[17]

Bil ki! Melekût âlemine nisbetle şehadet âlemi, öze nisbetle kabuk, ruha nisbetle sûret ve kalıp, nura nisbetle zulmet, yükseğe nisbetle aşağı gibidir. Bundan dolayı melekût âlemine "ulvî âlem, ruhanî âlem, nuranî âlem" denilirken şehadet âlemine "süflî, cismanî, zulmanî âlem" denilmiştir.

Sakın bizim "ulvî âlem"le semâvâtı kastettiğimizi zannetme! Çünkü o, şehadet ve his âlemi açısından yücedir, yüksektir. Onun idrakin-

---

[10] Kehf Sûresi, 18:49.

[11] Kaf Sûresi, 50:22.

[12] Secde Sûresi, 32:12.

[13] Fatır Sûresi, 35:37.

[14] Vacip, Caiz ve Müstehil, aklın hükümleriyle alakalıdır. Bir şeyin varlığı aklen zorunlu ise vacip; varlığı ve yokluğu eşit ise caiz; varlığı imkansız ise müstehil olarak değerlendirilir. Mesela, şu âlemi yaratan Zatın varlığı vacip, âlemin varlığı ve yokluğu caiz, Allah için şerik olması müstehildir.

[15] Teğabün Sûresi, 64:8.

[16] Nisa Sûresi, 4:174.

[17] A'raf Sûresi, 7:179.

de hayvanlar insanlarla müşterektir. İnsana gelince, ona melekût kapısının açılması ve melekûtî olması, ancak nazarında arz başka arz ve semâvât başka semâvât olduğunda gerçekleşir. Böylece his ve hayal altındaki her şey onun arzı olur. Semâvât da buna dahildir. Duyulardan hariç olan ise, o kişinin semâ'sıdır.

Allah'a kurbiyet (yakınlık) için sefere çıkan her sâlikin ilk miracı işte budur. İnsan esfel-i safiline çevrilmiştir. Oradan en yüce âleme yükselir.

Meleklere gelince, onlar melekût âlemindendir. İlahî kurbiyete mazhariyetle hazire-i kuds'te ibadetle meşgullerdir. O âlemden aşağı âleme inerler. Bunun için Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

"Allah mahlukatı zulmette yarattı. Sonra onlara nurundan saçtı."

"Allah'ın öyle melekleri vardır ki, insanların amellerini onlardan daha iyi bilirler."

Peygamberlerin mi'racı nihaî noktaya ulaştığında ve oradan aşağı inip yukarıdan aşağıya nazar ettiklerinde onlar da insanların kalplerine, gayb ilimlerine muttali olurlar. Çünkü melekût âleminde olan, Allah nezdindedir.

"Gaybın anahtarları O'nun nezdindedir. Onları ancak O bilir."[18]

Yani, O'nun nezdinde olana şehadet âlemindeki varlıkların sebepleri nazil olur. Şehadet âlemi ise, bu âlemin eserlerinden bir eserdir. Şehadet âlemi, melekûta nisbetle şahsa göre gölge, ağaca göre meyve ve sebebe göre netice gibidir. Neticeleri bilmenin anahtarları ise, ancak sebeplerden elde edilir. Bundan dolayı –inşaallah "mişkat, misbah ve şecere"nin beyanında geleceği üzere– şehadet âlemi melekût âlemine bir misal olur. Çünkü netice sebeple paralellik arzetmekten, az veya çok bir nevi ona benzemekten halî değildir. Şimdi bunun derin bir dibi var. Kim onun hakikatının künhüne muttali olsa, ona kolay bir şekilde Kur'an temsillerinin hakikatleri inkişaf eder.

Nur'un Hakikatı

Deriz ki: Kendisini ve başkalarını gösteren "nur" ismine daha layıksa, kendisini ve başkalarını göstermekle beraber, başkalarını görür kılan, başkalarında asla tesiri olmayana nisbetle "nur" ismine daha layıktır. Hatta böyle olan, nurlarının başkalarına feyezanından dolayı **"Sirac-ı Münîr"** denilmeye şayestedir.[19] Bu özellik, Nebevî–Kutsî ruhta bulunur. Çünkü marifet türleri onun vasıtasıyla mahlukata saçılır. Bununla Cenab-ı Hakkın Hz. Muhammed'e (s.a.s.) "Sirac-ı Münîr" demesinin manasını anlıyoruz. Bütün peygamberler lambadırlar. Âlimler de öyledir. Lakin aralarındaki fark sayılamayacak kadar çoktur.

Nükte

Gösterici nurlar kendisinden istifade edilene "Sirac-ı Münîr" denilmesi layık olduğunda, lambanın kendisinden nur aldığı şeye **"nar"** (ateş) şeklinde kinaye edilmesi uygun olur. İşte bu arzî lambalar aslında ulvî nurlardan ışıklarını iktibas ederler. Kutsî–Nebevî ruh ise, onun yağı neredeyse kendisine bir ateş dokunmasa bile ışık verir. Lakin kendisine ateş dokunduğunda **"nurun alâ nur"** olur.

Arzî ruhların kendisinden ateş aldıkları ulvî bir ruhun olması gerekir. Hz. Ali ve Hz. Abbas (r. anhuma) bunun hakkında şöyle aktarmışlardır:

"Allah'ın öyle bir meleği vardır ki, onun yetmiş bin başı vardır. Onun her başında yetmiş bin yüz, her yüzünde yetmiş bin ağız, her ağzında yetmiş bin dil vardır. Bu dillerden herbirisi, diğerinden farklı bir lügatle Allah'ı tesbih eder."

O, bütün meleklere mukabil kılınmış, kıyamet hakkında "O gün ruh ve melekler saf halinde dururlar."[20] denilmiştir.

İşte bu melek, arzî lambaların kendisinden nur almaları cihetten bakıldığında, onun misali ancak "nar" olur. Buna ise, ancak **Tur canibi**nde ünsiyet edilir.[21]

Nükte

Arzî nurların kendilerinden nur iktibas ettikleri semâvî nurlarda, bazısının bazısından nur alması şeklinde bir sıralama söz konusu olduğunda, ilk menbaa en yakın olan "nur" ismine daha layıktır. Çünkü rütbece en yüksektir. Bu sıralamayı şehadet âleminden şöyle bir misalle anlayabilirsin:

Ay ışığının bir evin penceresinden duvardaki aynaya düştüğü, oradan da mukabilindeki duvara yansıdığı, duvardan yere yöneldiği farzedilsin. Bilirsin ki, yerdeki nur duvardakine, duvardaki aynaya tabi'dir. Keza, aynadaki nur ay'a, aydaki de güneşe tabi'dir. Çünkü aya ışık güneşten gelir. İşte bu dört nur bir sıralama içindedir. Bazısı bazısından daha âlâ ve mükemmeldir. Herbiri için malum bir makam ve haddini aşmayacağı hususi bir derece vardır.

Bil ki! Melekûtî nurların böyle bir sıralama içinde oldukları basiret ehline inkişaf etmiştir. Daha mukarreb olan nur-ı aksa'ya (en ileri nura) daha yakındır. Binaenaleyh, İsrafil'in (a.s.) rütbesinin Cebrail'in (a.s.) rütbesinden daha üstün olduğu akıldan uzak bir şey değildir. Çünkü o melekler içinde bütün nurların menbaı olan Cenab-ı Hakka yakınlık derecesi daha fazla olan vardır, daha aşağı olan vardır. Bun-

---

[18] En'am Sûresi, 6:59.

[19] Bk. Ahzab Sûresi, 33:46.

[20] Nebe Sûresi, 78:38.

[21] Gazalî'nin bu ifadelerinde Hz. Musa'nın (a.s.) Tur canibinde İlahî vahye mazhar olmasına telmih vardır. Hz. Musa (a.s.) ailesiyle beraber gece vakti yolu şaşırmış bir halde iken Tur tarafında bir ateş görür ve ehline "Ben bir ateş hissettim. Ondan size bir haber getireceğim, yahut yalın bir şule (bir kor parçası) alıp geleceğim, ta ki ısınasınız." der. Ateşin olduğu yere vardığında vahye mazhar kılınır, insanların gecesini gündüze çevirecek esaslarla döner. Bk. Neml Sûresi, 27:7-9. Ayrıca bk. Kasas Sûresi, 28:29-30.

ların aralarında sayılamıyacak kadar dereceler söz konusudur. Ancak bilinen, o meleklerin sayıca çokluğu, makam ve saflarında hiyerarşik sıralanmadır. Şüphesiz onlar kendilerini Kur'an'da vasfettikleri gibidirler:

"Bizden herbirimiz için malum bir makam vardır.

Şüphesiz bizler saf saf dizilmişizdir.

Ve bizler tesbih edenleriz."[22]

Gerçek Nur

Nurlar içinde bir sıralama olduğunu anladığında, şunu da bil ki: Bunlar sonsuza kadar böyle müteselsilen (zincirleme olarak) gidemez; ilk menba'ya (Allah'a) varır, orada sona erer. O ise, lizatihî ve bizatihî nurdur. O'na başkasından nur gelmez. Bütün nurlar tertibi üzere O'ndan nur alırlar. Şimdi bak! "Nur" ismi, nurunu başkasından alana mı, yoksa zatında nurlu olup başkalarını da nurlandırana mı daha layık ve daha evla'dır? Bu gerçeğin sana gizli kalacağını sanmıyorum. Bununla tahakkuk eder ki, "Nur" ismi en ileri, en yüce nura layıktır. Onun fevkinde bir nur yoktur. Başkalarına nur ancak O'ndan gelmektedir.

Hatta çekinmeden derim ki: İlk nur dışındakilere "nur" ismi tamamen mecaz olarak verilmektedir, mecaz-ı mahz'dır. Çünkü O'nun dışındakilerin hepsi, zatı nazara alındığında hadd-i zatında nura sahip değillerdir, bilakis nuraniyetlerini başkasından almışlardır. Ödünç aldıkları bu nuraniyetin, zatında devamlılığı yoktur. O ancak başkasıyla devam etmektedir. Ödünç alanın emanet aldığı şeye nisbeti ise, mecaz-ı mahz'dır. Ne dersin; bir elbise, bir at, bir binek veya bir lambayı ödünç alan biri mi zengindir, yoksa ona bütün bunları veren mi? Şüphesiz ödünç alan hadd-i zatında fakirdir. Zengin ise, bunları ödünç verendir. Ödünç verdiği şeyleri geri isteme veya çekip alma hakkı vardır.

O takdirde gerçek Nur; "yaratmak" ve "emir" elinde olan, evvela nuru verip ayrıca onu devam ettiren Zat'tır.

Dolayısıyla bu ismin hakikatında ve bu isme layık olmakta hiçbir şeyin O'na ortaklığı yoktur, ancak o isimle bir isimlendirmek söz konusudur. Bu, bir hükümdarın kölesine lutfuyla mal verip, sonra ona "malik" demesi kabilindendir. Bu hakikat o köleye inkişaf ettiğinde bilir ki kendisi de, malı da efendisinindir. Efendisinin o malikiyette asla şeriki yoktur.

Gerçek Vücud

Nurun zuhur, izhar ve onun mertebelerine raci olduğunu anladığında şunu da bil ki: Mutlak yokluktan daha şiddetli bir zulmet yoktur. Karanlığa "karanlık" denilmesi gözlere zahir olmamasındandır. Çünkü o, zatında var bile olsa, bakan kişiye mevcut olmaz. Ne başkasına ne de kendine mevcut olmayan elbette zulmette en ileri olmaya en layıktır. Onun mukabilinde vücut vardır, o da nurdur. Çünkü bir şey kendi zatında zahir olmadığında, başkasına da zahir olmaz.

Varlık ikiye ayrılır:

1- Zatında var olan.

2- Başkasıyla vücut bulan.

Başkasıyla vücut bulanın vücudu müsteardır, ödünçtür. Bizatihî varlığı yoktur. Hadd-i zatında zatı itibara alındığında adem-i mahz'dır. Ancak başkasına nisbetle mevcuttur. Zenginden ödünç elbise alan misalinde olduğu gibi, böyle bir vücut hakikî değildir. O halde gerçek nur Allah olduğu gibi, gerçek mevcud da O'dur.

İşte buradan hareketle, arifler mecaz çukurundan hakikatın ilk basamağına yükseldiler ve miraç'larını kemale erdirdiler. Gayet açık bir şekilde vücutta ancak Allah olduğunu gördüler. "O'na bakan cihet dışında her şey helak olucudur."[23] âyetinin manasını müşahede ettiler. Bunun manası, "(Allah dışındakiler) bir zaman gelecek, helak olacak" demek olmayıp, "Ezelen ve ebeden helak olucu" demektir. Başka türlü tasavvur edilemez. Çünkü Allah dışındaki her şey zatı nazara alındığında adem-i mahz'dır, yani tam bir yokluktur. Kendisine "Evvel ve Hakk" olan Allah'tan vücut verilmesi cihetinden bakıldığında ise, mevcut olarak görülür. Ancak bu vücut zatî olmayıp, Mucid'inden gelmektedir. O halde mevcut olan sadece Allah'a bakan cihettir.

Her şey için iki cihet vardır:

1- Nefsine bakan.

2- Rabbine bakan.

Her şey nefsine bakan cihette ademdir, Allah'a bakan cihette ise mevcuttur. Öyleyse mevcut olarak sadece Allah ve O'na bakan cihet vardır. Öyleyse, ezelen ve ebeden "O'na bakan cihet dışında her şey helak olucudur."

İşte bu manayı bilen arifler, Cenab-ı Hakkın "Bugün mülk kimin? Vahid ve Kahhar olan Allah'ın."[24] nidasını duymak için kıyametin kopmasını beklemeye muhtaç değillerdir. Aksine bu nida onların kulaklarından hiç ayrılmamaktadır.[25]

---

[22] Saffat Sûresi, 37:164-166.

[23] Kasas Sûresi, 28:88.

[24] Mü'min Sûresi, 40:16.

[25] Pek çok tefsirde bu İlâhî hitabın kıyamet koptuğunda gerçekleşeceği ifade edilir. Artık dünyanın ömrü bitmiş, bütün saltanatlar sona ermiştir. Cenab-ı Hak "Bugün mülk kimin?" dediğinde cevap verecek kimse kalmamıştır. Cenab-ı Hak kendisi "Vahid ve Kahhar olan Allah'ın." buyurur. Gazalî'nin de dikkat çektiği gibi, aslında her an ve zaman mülk ve saltanat Allah'ındır. Ancak şu dünyada nice insan kendini malik ve hakim zanneder. Kıyamet koptuğunda mülkün bütünüyle Allah'ın olduğu, en cebbar hükümdarlar tarafından bile anla-

Onlar “Allahu Ekber” ifadesinden “O başkalarından daha büyük” manasını anlamazlar. Allah bundan münezzehtir. Çünkü vücutta O’nunla beraber başkası yok ki Allah ondan daha büyük olsun? Bilakis, başkalarının varlığı ancak Allah’a bakan cihetten gelmektedir. O halde mevcut, sadece O’na bakan cihettir. “Allah vücut verdiklerinden daha büyüktür.” denilmesi muhaldir. O halde “Allahu Ekber”in manası şudur: “Allah; izafet ve mukayese yoluyla daha büyüktür.” denilmekten büyüktür, münezzehtir. İster nebi, ister melek olsun O’nun kibriyasının künhünü bilmesinden büyüktür. Marifetinin künhünü ancak kendisi bilir. Çünkü her bilinen az veya çok bilenin hükmü ve istilası altına girer. Bu ise, celal ve kibriyaya aykırıdır. Bunun tahkikini **“El-Maksadu’l-Esna fi Şerhi Esmaillahi’l-Hüsna”** kitabında ele aldık.

Vahdetü’l-Vücud

Arifler–hakikatın semâsına uruçtan sonra–vücutta Vahid ve Hak olan Allah’tan başkasını görmedikleri hususunda ittifak ettiler. Lakin bazısında bu hal “ilmî bir marifet” olarak gerçekleşti. Bir kısmı ise, “zevkî bir hâl” olarak bunu yaşadı. Bunlardan **kesret**[26] bilkülliye (bütünüyle) ortadan kalktı ve mahza ferdaniyete müsteğrak oldular. Akılları buna tam kanaat getirdi. Mazhar oldukları bu halde, kendilerinden geçtiler. Kendilerinde Allah’tan başkasını zikre mecal kalmadı. Hatta kendilerini de unuttular. Onların nezdinde ancak Allah oldu. Akılları başlarından gidecek şekilde (manen) sarhoş oldular. Onlardan biri “Ene’l-Hak” dedi. Bir başkası “Kendimi tenzih ederim, şanım ne yüce!” dedi. Bir başkası ise, “Cübbemde Allah’tan başkası yok.” diye söyledi.

Sekr halindeki sarhoşların sözleri kısa geçilir, anlatılmaz. Ancak bunların sarhoşlukları geçip Allah’ın arzda mizanı olan akıl sultanı kendilerine geri verildiğinde bunun gerçekte bir **“ittihat”**[27] olmayıp bir nevi ilhad olduğunu anladılar. Mesela, bu aşıklardan biri aşkının taşkınlığı içinde şöyle demiş:

“Aşık olan ben, aşık olunan ben.
Biz iki ruhuz, bir bedende yerleştik.

Bizi görsen O’nu görmüş olursun.
O’nu görsen bizi görmüş olursun.”

Bazan olur, kişi birden aynayla karşı karşıya gelir, aynaya bakar. Fakat aynayı asla görmez. Görmüş olduğu sûreti aynayla ittihat etmiş zanneder. Kadehte şarabı görür, şarabı kadehin rengi zanneder. Bu, o kişi indinde me’luf olduğunda ve ayağı onda rüsuh peyda ettiğinde istiğfar eder ve şöyle der:

“Kadeh inceldi, şarap süzüldü.
Birbirlerine benzediler, iş karıştı.

Sanki şarap var, kadeh yok.
Yahut kadeh var, şarap yok.”

Şüphesiz “şarap kadehtir” demesiyle “sanki kadehtir” demesi arasında fark vardır.

Bu hal galebe ettiğinde, sahibine izafetle **“fena”** (kendinden geçme) hatta **“fenau’l-fena”** adı verilir.[28] Çünkü nefsinden vazgeçmiş, hatta fani olmasından da vazgeçmiştir. Artık o, bu durumda kendinin farkında değildir. Hatta farkında olmadığının da farkında değildir. Kendisinin farkında olmadığını farketse, kendisinin farkına varmış olacaktır. Bu durum müsteğrak olduğu şeye nisbetle –mecazi olarak– “ittihat” veya –hakikat olarak– “tevhid” şeklinde isimlendirilir. Bu hakikatların maverasında daha bir takım sırlar vardır. Onlara dalmak uzun vakit alacaktır.

şılacaktır.

[26] **Kesret** ve **vahdet** birbirine mukabil iki kavramdır. Kesret çokluk, vahdet birlik anlamındadır. Tevhidin özüne varamayanlar şu âlemde birbirinden farklı çok şeyler görürler, bunlara bir anlam veremezler. Tevhidin hakikatını yakalamış zatlar ise, kesretten vahdete ulaşırlar. Bütün rakamların bir’in görüntüsü olması gibi, her şeyin Allah’ın isimlerinin tecellilerinden ibaret olduğunu anlarlar. Şu gördüğümüz şeyler aslında yüz küsur elementin görüntüsüdür. Bu elemetleri de başlangıçta hidrojen gibi basit bir asla, temele irca etmek mümkündür. Bu cihetle bile bakıldığında nazarlardan kesret kalkar, vahdet görülür. Keza, yedi renk süratle çevrilse beyaz renk görülür. Yedi renk kesret, beyaz renk vahdettir. Onun gibi, bütün İlahî sıfatlar Cenab-ı Hakkın zatında müttehittir. Kesrette vahdeti yakalayan kimseler için “dışı Sahray-ı Kesrette (Çokluk Sahrasında), içi Umman-ı Vahdette (Vahdet Deryasında)” tabiri kullanılır.

[27] Yaratılmış insanın yüce Yaratıcı ile ittihat etmesi elbette hiçbir cihetle düşünülemez. Maneviyat sarhoşları sekr halinde iken ittihadı hatırlatır sözler söylemişlerse de, akılları başlarına geldiğinde o sözlerinden dolayı istiğfar etmişlerdir.

[28] Fena; yokluk, hiçlik anlamında olup kulun kendi fiillerini görmemesini ifade eder. Bu manayı yakalayan kişi, mülk ve melekût âlemlerini hissetmeyip Cenab-ı Hakkın azamet ve müşahedesinde müsteğrak olur, kendinden geçer. Cüneyd-i Bağdadî, “fena”yı insanın kendi varlığından Allah’ın varlığına geçmesi değil, kendi arzusundan Allah’ın arzusuna geçmesi olarak yorumlar. Allah’ta fani olmuş maneviyat erleri, yaptıkları amellerden dolayı gururlanmazlar, eneleriyle bunlara sahip çıkmazlar. Bütün iyilikleri Allah’tan bilirler.

Tevhidde İstiğrak

Allah'ın nurunun semâvât ve arza izafet cihetini, hatta zatında göklerin ve yerin nuru olma cihetini bilmeyi her halde arzu ediyorsun. Allah'ın gerçek nur olup, O'ndan başka nur olmadığını, O'nun "Küllü'l-Envar" (bütün nurların nuru), "Nur-u Küllî" olduğunu bildikten sonra bunun sana gizli kalması uygun değildir. Çünkü nur, eşyanın kendisiyle inkişaf ettiği şeyden ibarettir. Bunun üst mertebesi, kendisiyle ve kendisi için inkişaf olandır. Bunun üst mertebesi, kendisiyle, kendisi için ve kendisinden inkişaf olandır. Gerçek nur ise, bütün bunlara ilaveten fevkinde iktibas ve istimdad edeceği bir nur olmayandır. Bu nur O'nun için bizatihî ve lizatihî'dir, başkasından değildir. Sonra anladın ki, bununla vasıflanan ancak "İlk Nur" olan Allah'tır. Sonra anladın ki, semâvât ve arz (gökler ve yer), basar (gözle görme) ve basirete, yani his ve akla mensup iki nur tabakasıyla doludur.

Göze hitap eden nur, semâda görmüş olduğun yıldızlar, güneş ve ay, arzda görmüş olduğun arz içindekilere yayılmış parıltılardır. Her halükârda ve özellikle baharda hayvanlar, madenler ve mevcudat sınıflarındaki çeşitli renkler bu parıltı ile ortaya çıkar. Bu parıltılar olmasa renklerin zuhuru, hatta vücudu olmaz. Sonra, hisse zahir olan diğer şekiller ve miktarlar renklere tabi' olarak idrak olunur. Bunların renkler olmaksızın idrakleri tasavvur edilemez.

Manevî-aklî nurlara gelince, âlem-i a'lada (en yüce âlemde) olan meleklerin cevherleri (özleri), keza, âlem-i esfel (en aşağı âlem) olan hayvanî ve insanî hayat bunlarla doludur. Ulvî-melekî nurla ulvî âlemin nizamı zuhur ettiği gibi, süflî-insanî nurla da aşağı âlem olan arzın nizamı zuhur eder. Şu âyetler buna işaret etmektedir:

"O (Allah) arzdan sizi meydana getirdi ve sizi onda imar ve ümrana muktedir kıldı."[29]

"Allah sizden iman edip salih amel işleyenlere şöyle vaatte bulundu: Kasem olsun ki, onlardan öncekileri halife kıldığı gibi, mutlaka onları arzda halife kılacaktır..."[30]

"...Sizi arzın halifeleri kılan…"[31]

"Şüphesiz ben yeryüzünde bir halife kılacağım."[32]

Bunu bildiğinde, âlemin tamamının göze hitap eden zahirî ve akla hitap eden batınî nurlarla dolu olduğunu anlamış olursun. Keza, süflî olanların lambadan nurun feyezanı gibi bazısının bazısından feyz aldığını anlarsın. Lamba, kudsî-nebevî ruhtur. Nebevî-kudsî ruhlar, lambanın nurdan iktibası tarzında, ulvî ruhlardan iktibas ederler. Ulvî olanlar da birbirlerinden. Bunların sıralanması makamların tertibine göredir. Sonra tamamı Nur-u envara, bütün nurların madeni ve menbaı olan Allah'a yükselir. O tektir, asla şeriki yoktur. Diğer nurlar ödünçtür. Gerçek olan sadece O'nun nurudur. Tamamı O'nun nurudur. Hatta bütün nurlar O'dur. Hatta başkası için ancak mecazen nur vardır. O takdirde O'nun nurundan başka nur yoktur. Diğer nurlar zatî olmayıp O'na bakan cihetten nurdurlar. Her vecih sahibi O'na müteveccihtir, yüzünü O'na çevirmiştir. Âyetin hükmüyle:

"Nereye yönelseniz orada Allah'ın vechi (O'na bakan cihet) vardır."[33]

Öyleyse O'ndan başka İlah yok. Çünkü İlah, yüzlerin ibadette kendine yöneldiği şeyden ibarettir. Bununla, nuranî olan kalplerin yüzlerini kastediyorum.

Hatta O'ndan başka İlah olmadığı gibi, O'ndan başka o yoktur. Çünkü "O" şöyle veya böyle kendisine işaret edilendir. İşaret ise ancak O'nadır. Hatta zikretmiş olduğumuz hakikatu'l-hakaiktan (gerçeklerin gerçeğinden) gafletin sebebiyle sen her ne kadar bilmesen bile, işaret ettiğin her şey hakikatta O'na bir işarettir.

Bil ki! Mesela, güneşin nuruna işaret ettiğinde sanki güneşe işaret etmiş olursun. Burada güneşin nuruna değil, güneşe işaret var demektir. Misalden anlaşıldığına göre, vücutta ne varsa, bunların Allah'a nisbeti, nurun güneşe nisbeti gibidir. Öyleyse, "La ilahe illallah" avamın tevhidi, "La ilahe illa Hû" havassın tevhididir. Çünkü bu daha tam, daha has, daha şümullü, daha hak, daha ince ve sahibini tam ferdaniyete ve sırf vahdaniyete daha dahil edicidir. Mahlukatın mi'racının nihaî noktası ferdaniyet memleketidir. Bunun ötesinde yükselecek yer yoktur. Çünkü yükseliş ancak kesretle (çoklukla) tasavvur edilir. Yükselişte, yükselmenin kendisinden başladığı ve kendisine yükselinen şeklinde bir nevi izafet söz konusudur. Kesret ortadan kalktığında vahdet gerçekleşir ve izafetler batıl, işaretler ise yok olur. Yüksek-aşağı, inen-yükselen kalmaz. Terakkî ve uruç (yükselme) muhal olur, imkansızlaşır. Artık en yüksekten sonra yüksek, vahdetle beraber kesret yoktur. Kesretin ortadan kalkmasıyla uruç söz konusu değildir. Şayet halin değişmesi (tagayyür-i hal) kabilinden ise, nüzul dünya semâsına, yani yukarıdan aşağıyadır. Çünkü en yükseğin esfeli (aşağısı) vardır ama daha yükseği yoktur. İşte bu gayetü'l-gayat ve münteha't-tabakattır. Yani, gayelerin gayesi ve tabakaların en ilerisidir. Bilen onu bilir, bilmeyen ise inkar eder. O "ancak Allah'ı bilenlerin bildiği gizli ilimdendir. Bunu konuştuklarında, ancak Allah'ı tanımayanlar onu inkar ederler." Ulemanın, "Dünya semâsına nüzûl, melekin nüzûlüdür." demeleri uzak bir şey değildir. Ariflerden biri ondan daha uzak olanını tevehhüm etmiştir. Ferdaniyette müstağrak bu zat, "O'nun da dünya semâsına nüzûlü vardır." demiştir. Bu ise, duyuları kullanmak, azaları hareket ettirmek şeklinde nüzûlüdür. Şu hadis-i kudsî buna işaret eder:

"...Onun duyan kulağı, gören gözü, konuşan dili olurum."[34]

Allah o kişinin gözü, kulağı ve dili olduğunda, işiten, gören ve konuşan da O olur, başkası değil. "Ey kulum, hastalandım, beni ziyaret

---

[29] Hud Sûresi, 11:61.

[30] Nur Sûresi, 24:55.

[31] Neml Sûresi, 27:62.

[32] Bakara Sûresi, 2:30.

[33] Bakara Sûresi, 2:115.

[34] *Buharî*, Rikak, 38.

etmedin..."[35] kudsî hadisi buna işarettir.

Bu muvahhidin hareketleri dünya semâsındandır. İşitme, görme gibi duyuları onun fevkindeki bir semâdandır. Aklı da bunun fevkindedir. O, halk semâsından halaik (mahlukat) miracının en son noktasına yükselir. Onun mertebesi, yedi tabakanın tamamına ferdaniyettir. Ondan sonra vahdaniyet arşına oturur. Oradan kendi semâvât tabakalarının işini tedbir eder. Belki de ona nazar eden birisi, şu tabiri kullanır: "Allah Âdem'i Rahman sûretinde yarattı."[36] Dikkatle baktığında,

"Ene'l-Hak"[37]

"Kendimi tenzih ederim, şanım ne yüce!"[38]

"Ey kulum, hastalandım, beni ziyaret etmedin..."[39]

"...Onun duyan kulağı, gören gözü, konuşan dili olurum."[40] şeklindeki sözlerin bir te'vili olduğunu bilir.

Şimdi beyan dizgininin çekildiğini görüyorum. Bu kadarından daha ziyadesine güç yetirebileceğini de sanmıyorum.

Şiddet-i Zuhûr

Belki de kendi himmetinle bu kelama yükselemiyor, muhatap olamıyorsun. Fehmin onun zirvesine varamıyor. Öyleyse, fehmine daha yakın ve zaafına daha şefkatli şu kelama kulak ver:

Bil ki! Allah'ın göklerin ve yerin nuru olmasının manasını zahirî, basarî nura nisbetle anlayabilirsin. Mesela, gündüzün ışığında baharın nurlarını ve yeşilliğini gördüğünde renkleri gördüğünden şüphe etmezsin. Belki de renklerden başka hiçbir şey görmediğini zanneder de, "yeşillikle beraber başka bir şey görmedim" dersin. Nitekim bazı insanlar bunda ısrar etmiş ve nurun bir manası olmadığını, renklerle beraber renkler dışında bir şey olmadığını sanmışlar, en zahir şey olmakla beraber nurun varlığını inkar etmişlerdir. Eşya kendisiyle zuhur ettiği halde, nur nasıl en zahir şey olmasın ki? Daha önce ifade edildiği gibi, o hem kendini, hem de başkasını göstermektedir.

Ancak, güneşin batması, lambanın olmayışı, gölgenin düşmesi anında zorunlu bir ayırımla gölgenin mahalliyle ziyanın mevkiini anladılar ve nurun renklerin ötesinde renklerle beraber idrak edilen bir mana olduğunu itiraf ettiler. Öyle ki bu nur, şiddet-i ittihadından idrak edilmemekte, şiddet-i zuhurundan gizli kalmaktadır. **Bazan şiddet-i zuhur gizlilik sebebidir.** Bir şey haddi aştığında zıddına inikas eder.

Bunu anladığında şunu da bil ki: Basiret sahipleri, gördükleri her şeyle beraber Allah'ı gördüler. Bazan da buna kimisi şu ilavede bulundu: "Gördüğüm her şeyde önce Allah'ı gördüm." Çünkü bu basiret sahiplerinden bir kısmı eşyayı O'nunla görürken, bir kısmı da eşyayı görüp, eşya ile O'nu görüyordu. Birinciye Cenab-ı Hakkın şu sözü işaret eder:

"Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi?"[41]

İkinciye ise, Cenab-ı Hakkın şu sözü işaret eder:

"Onlara âyetlerimizi afakta ve enfüste göstereceğiz."[42]

Bunlardan birinci grup müşahede sahibidirler. İkinci grup ise, istidlal sahibidirler, âyetleriyle O'na delil getirirler.

Birincisi, sıddıkların derecesidir.

İkincisi, rasih ulemanın derecesidir. Bu ikisinden başka geriye ancak gafil, perdelenmiş kimselerin derecesi kalır.

Bunu anladığında şunu da bil ki: Nasıl ki her şey zahir nurla göze zuhur eder. Onun gibi, Allah ile de her şey basirete zahir olur. Nurun her şeyle beraber olup, her şeyin onunla zahir olması gibi, Allah ayrılmaz bir şekilde her şeyle beraberdir, sonra her şeyi izhar edendir. Lakin bu ikisi arasında farklılık vardır:

Zahir nurun güneşin batmasıyla kaybolması ve (bulut ve güneş tutulması gibi bir sebeple) perdelenip gölgenin ortaya çıkması tasavvur edilir. Her şeyin kendisiyle zahir olduğu İlahî nura gelince, onun kaybolması tasavvur edilemez, değişmesi imkânsız olur. O, eşya ile daima beraberdir. Bundan dolayı tefrika (ayırmak) tarzında istidlal yolu kesilmiştir. Onun olmaması tasavvur edilse, gökler ve yer yıkılır. Bununla eşyanın kendisiyle zuhura gelmesinin zorunlu olması bilgisine ulaşılır. Bütün eşya Yaratıcısının birliğine şahit olmada aynı tarzda müsavidir. Lakin bazı şeyler değil her şey, bazı vakitlerde değil her zaman hamd ile O'nu tesbih ettiklerinden marifet ortadan kalkmış, tarik (yol) gizli kalmıştır. Çünkü zahir yol, eşyanın zıddıyla bilinmesidir. O halde, zıddı olmayan ve görülen âlemde birbirine benzeyen hallerle durumu değişmeyen bir şeyin gizli kalması ve bu gizliliğin son derece açık oluşundan ve parlaklığının şiddetinden olması hiç de akıldan uzak

---

[35] *Müslim*, Birr, 43.

[36] *Buharî*, İsti'zan, 1; *Müslim*, Birr, 115; İbnu Hanbel, II, 244. Bu kaynaklarda "Allah Âdem'i kendi sûreti üzere yarattı." şeklinde gelmiştir. Her ne kadar bazıları, hadisteki sûretten muradın Hz. Âdemin sûreti olduğunu söylemişlerse de, kanaatimizce bu tekellüflü görülmektedir. Hadisi zahirine göre anlamak ise, "Hiçbir şey O'nun misli gibi değildir." (Şûra Sûresi, 42:11) tarzındaki âyetlere muhaliftir. Bu durumda, sahih bir te'vili mümkünse hadisin te'vili cihetine gidilecektir. Cenab-ı Hak hakkında sûret muhal olmasından, bundan muradın Allah'ın isim ve sıfatlarının bir kısmının insana verilmesi olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Cenab-ı Hakkın hayat, ilim, irade, kudret, sem', basar ve kelam sıfatlarının küçük birer nümunesi, ayrıca Musavvir, Ğafur, Rahim gibi İlahî isimlerinin birer tecellîsi insanda bulunmaktadır.

[37] "Ene'l-Hak" sözü Hallac-ı Mansur'a ait olup idamına sebep olmuştur.

[38] Bu söz Beyazıd-ı Bistamî'ye nisbet edilir.

[39] *Müslim*, Birr, 43.

[40] *Buharî*, Rikak, 38.

[41] Fussilet Sûresi, 41:53.

[42] Fussilet Sûresi, 41:53.

değildir. **Tenzih ederiz O zatı ki, şiddet-i zuhurundan mahlukatından gizlenmiş, nurunun parıltısından onlardan perdelenmiştir.**

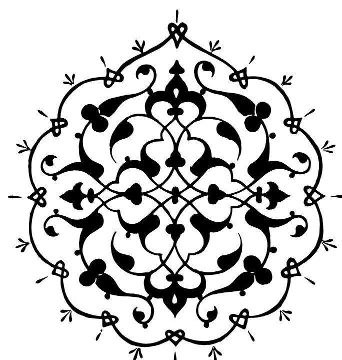
Belki de bazı kısa nazarlı olanlar bu kelâmın künhünü anlamayıp "Allah nurun eşya ile beraber olması gibi, her şeyle beraberdir." deyişimizden O'nun her mekanda olduğunu anlayacaklardır. Allah bir mekanda bulunmaktan yüce ve mukaddestir.

Belki de bu hayalin tahrikinden hareketle daha da ötesi şöyle dememizdir: "O her şeyden öncedir. O her şeyin fevkindedir. O, her şeyi izhar edendir." Basiret sahibinin marifetinde izhar eden izhar ettiğinden ayrılmaz. İşte bizim "O her şeyle beraberdir." deyişimizden kastettiğimiz budur.

Sonra sana da gizli değildir ki, muzhir mazhardan öncedir, onun fevkindedir ve onunladır. Lakin bir cihetle onunla, bir cihetle ondan öncedir. Sakın bunun birbiriyle çeliştiğini zannetme! Senin irfan derecen olan mahsusata ibretle bak! Nasıl elin hareketi, elin gölgesinin hareketiyledir, aynı zamanda ondan öncedir! Bunu anlamaya kalbi yetmeyen bu tarz ilmi bıraksın. Zira her ilmin ricali (adamları, ehli) vardır. "Herkes yaratıldığı şeye müyesser kılınır."[43]

[43] Bk. *Buharî*, Kader, 2; İbnu Hanbel, IV, 427.

2. MİŞKAT, MİSBAH, ZÜCACE, ŞECERE, ZEYT VE NUR

Bunu bilmek iki esasın takdimini gerektirir. Bunları uzun uzun anlatabilirim. Lakin onlara remiz ve ihtisarla işarette bulunacağım.

Birincisi: Temsilin sırrı, metodu, mana ruhlarının misaller kalıbıyla zabtı, aralarındaki münasebetin keyfiyeti, misallerin tınetinin (çamurunun) alındığı şehadet âlemiyle, mana ruhlarının inmesinin istendiği melekût âlemi arasındaki dengenin nasıl olduğunu beyan hakkındadır.

İkincisi: Beşerî tınet sahibi ruhların tabakaları ve nurlarının mertebeleri hakkındadır. Çünkü nur âyetindeki bu misal bunu beyan için sevk olunmuştur. İbni Abbas (r.a.) âyeti "meselu nûrı kalbi men âmene..." yani, "İman edenin kalbindeki nurun meseli..." şeklinde okumuştur.

Birinci Esas:
Temsilin Sırrı ve Metodu

Bil ki, âlem iki kısımdır: Ruhanî ve cismanî. İstersen sen buna hissî ve aklî veya ulvî ve süflî de diyebilirsin. Bunların hepsi birbirine yakındır. Ancak itibarların farklılığına göre farklılık arzederler (Yani, cihet farklı olunca verilen isim farklı olur). Onları kendi zatlarında değerlendirdiğinde cismanî–ruhanî; idrak eden göz cihetiyle ele aldığında hissî–aklî; birbirine nisbetle ele aldığında ulvî–süflî dersin. Belki de onlardan birine mülk ve şehadet âlemi, diğerine melekût ve gayb âlemi adını verirsin.

Lafızlardan hakikatleri arayan belki de lafızlar çok olduğunda şaşırır, manaların da çok olduğunu (yani herbirinin farklı anlamlar ifade ettiğini) hayal eder. Hakikatler kendisine açılan kişi ise, manaları asıl, lafızları tabi' kılar. Zayıf kişinin hâli ise onun tersidir. Çünkü hakikatleri lafızlardan ister. Cenab-ı Hakkın şu sözü her iki fırkaya işaret etmektedir:

"Yüzüstü kapanarak giden mi daha doğru, yoksa dosdoğru bir cadde üzerinde düpedüz giden mi?"[44]

Her iki âlemin manasını anladığında bil ki: Melekûtî âlem, gayb âlemidir. Çünkü o, ekseriyetin nazarından gizlidir. Hissî âlem ise şehadet âlemidir, herkes onu görmektedir.

Hissî âlem, aklî âleme bir merdivendir. Şayet her iki âlem arasında bir bağ ve ilişki olmasa, aklî âleme yükselme yolu kapanırdı. Bu yol kapansa, Rububiyete ve Allah'a yakınlığa sefer yolu kapanırdı. O zaman kimse **Haziratü'l-Kuds'e** (mukaddes mekana) ayak basmadıkça Allah'a yaklaşamazdı.

Âlem-i kuds ile biz, his ve hayalin idrakinden yüksek âlemi kastediyoruz. Bu âlemin tamamını, kendisinden hiçbir şeyin çıkmadığı ve kendisine ondan garip hiçbir şeyin girmediği şeklinde ele aldığımızda, ona "Haziratü'l-Kuds" adını verdik. Mukaddes levhaların mecrası olan beşeri ruhu **"Mukaddes Vadi"**[45] şeklinde isimlendirdik. Sonra bu hazira'da (mekanda) nice mekanlar vardır. Bunlardan bir kısmı mukaddes manalarda çok derinliğe sahiptir. Lakin "Hazira" lafzı bütün bu mana tabakalarını içine alır.

Sakın bu lafızları basiret erbabı nezdinde akıl ermez, güç yetmez şeyler zannetme. Şimdi, zikredilen her lafzı açıklamakla meşgul olursam, bu beni maksattan alıkoyar. Bu lafızları anlamak için kolları sıvamak artık senin görevin. Bundan dolayı asıl maksada dönüyor ve diyorum:

Şehadet âlemi melekût âlemine bir merdivendir. Sırat-ı müstakimde sülûk, burada yükselişten ibarettir. Bundan bazan **"Din"** ve bazan **"Hüda Menzilleri"** şeklinde bahsedilir. Her iki âlem arasında bir ilişki ve bir bağ olmasa birinden diğerine yükseliş tasavvur edilemez. Bundan dolayı İlahî rahmet, şehadet âlemini melekût âleminin muvazenesi üzere kıldı. Bu âlemde olan her bir şeyin melekût âleminde bir misali vardır. Belki de bir tek şey melekûttan nice şeylere bir misaldir. Keza, melekûttan bir tek şey için şehadet âleminde nice misaller vardır. Misal olması ise, ancak bir nevi mümaselet ve mutabakat, yani benzeyiş ve uygunluk olduğunda söz konusudur.

Bu benzeyişi tek tek saymak, âlemdeki bütün varlıkları tek tek ele almayı gerektirir. Beşerî kuvvet buna asla yetmeyecek ve fehmine muktedir olamıyacaktır. Şu kısa ömürler bunu açıklamaya kifayet etmez. Benim maksadım, onlardan bazı nümuneleri sana tanıtmaktır. Ta ki azdan çoğa istidlalde bulunasın ve sana bu tarz sırların anlayış kapısı açılsın. İşte başlıyorum:

Melekût âleminde nuranî, şerefli, yüce cevherler vardır. Bunlara "melaike" denir. Beşerî ruhlara nurlar bunlardan feyezan eder. Bu sebeple bunlara **"erbab"** denildiği de olur.[46] Allah ise **"Rabbu'l-Erbab"**tır. Bu meleklerin nuraniyetinde farklı mertebeler vardır. Bunların şehadet âleminde misali, güneş, ay ve yıldızlardır.[47] Seyr-u sülûkta bulunan kişi önce derecesi kevakib (yıldızlar) derecesinde olana ulaşır.

---

[44] Mülk Sûresi, 67:22.

[45] Mukaddes Vadi; Kur'an'da Hz. Musa'nın (a.s.) vahye mazhar olduğu vadi olarak anlatılır. Bk. Tâhâ Sûresi, 20:12 ve Naziat Sûresi, 79:16. Gazalî'nin bu ifadelerinde, "Mukaddes Vadi'ye gelmeyenler vahye veya ilhama mazhar olamazlar." mesajı hissedilmektedir.

[46] **Erbab;** Rab kelimesinin çoğulu olup "terbiye edenler" anlamındadır. Meleklere böyle denilmesi Türkçede yadırganabilirse de Arapçada bir problem değildir. Ev hanımına "rabbetü'l-beyt" denilmesi de buna delil olabilir.

[47] Gazalî'nin buradaki ifadeleri, En'am Sûresinin 74 ile 83. âyetleri arasında, Hz. İbrahim'in (a.s.) kavmine karşı getirdiği delilleri anlatan bölümden mülhem, işarî bir tefsirdir. Hz. İbrahim (a.s.) gök cisimlerine tapan kavmine, sırasıyla yıldız, ay ve güneşi nazara vererek bunların İlah olamayacaklarını anlatır. Çünkü bunların herbiri üzerinde fanilik damgası vardır. Fani olan, gözden kaybolan ise elbette

Kendisine onun nurunun parıltısı görülür. Ona aşağı âlemin bütünüyle onun hükmü ve nurunun parıltısı altında olduğu inkişaf eder. Onun cemalinden ve derecesinin yüksekliğinden ilk görülenler karşısında "Bu benim Rabbim!" der. Sonra kendisine onun fevkindeki rütbesi kamer (ay) rütbesinde olan ortaya çıkınca, birincisinin onun fevkindekine nisbetle mağrib (batış) çukuruna girdiğini görür ve "Ben batanları sevmem." der. Ardından güneş misal olana yükselir. Onu daha büyük ve daha yüce ve kendisiyle bir nevi münasebete kabil olarak görür. Ayrıca, nakıs olanla münasebetin nakıs ve kaybolucu olduğunu anlar. Bundan dolayı "Ben hanif olarak (her dinden geçip sadece hakka yönelerek) yüzümü o gökleri ve yeri yaratana çevirdim." der. Âyetteki "Ellezî" mübhem bir işarettir, kendisine bir münasebet yoktur. Çünkü şayet biri, "Ellezî mefhumunun misali nedir?" dese ona cevap verilmesi tasavvur edilemez. İşte, her türlü münasebetten münezzeh olan Evvel, Hak Allah'tır.

Bunun için bedevîlerden bazıları Hz. Peygambere (s.a.s.) "İlahın nesebi nedir?" deyince, cevaben şu sûre inmiştir:

"De ki: O Allah Ehaddir. Allah Sameddir. Doğurmadı ve doğrulmadı. O'nun bir dengi de olmadı."[48]

Bunun manası, nisbetten mukades ve münezzeh olmak O'nun nisbetidir.

Keza, Firavun Hz. Musa'ya (a.s.) "Rabbü'l-Âlemin nedir?" şeklinde O'nun mahiyetini talep ederek sorunca, Hz. Musa (a.s.) ancak Allah'ın fiillerini tarif ile cevap verdi. Çünkü sual soran nezdinde fiiller daha zahir idi. Bunun için "O, göklerin ve yerin Rabbidir." dedi. Bunun üzerine Firavun, mahiyetten sorduğu suale böyle cevap verilmesini asıl konudan sapmak olarak değerlendirdi ve çevresindekilere "Dinlemez misiniz?" dedi. Hz. Musa da (a.s.) "Sizin ve önceki atalarınızın Rabbi" deyince Firavun O'nu deli olarak niteledi. Çünkü kendi talebi misal ve mahiyetti, O ise fiillerle cevap veriyordu. Bundan dolayı "Herhalde size gönderilmiş rasulünüz bir mecnun." dedi.[49]

Yine misal konusuna dönelim. Derim ki: Rüya tabiri ilmi sana misal getirmenin metodunu tanıtır. Çünkü rüya, nübüvvetten bir cüz'dür.[50] Görmez misin, rüyada güneş görmenin tabiri hâkimiyettir. Çünkü aralarında ruhanî manada bir ortaklık ve bir benzerlik (müşareket ve mümaselet) vardır. Bu müşareket ve mümaselet, her şey üzerinde etkisini göstermek ve hepsi üzerinde üstün olmaktır. Ay görmenin tabiri vezirdir. Çünkü güneş battığında âleme nurunu ay vasıtasıyla neşreder. Nitekim sultan da huzurunda olmayanlara icraatını vezir vasıtasıyla gerçekleştirir.

Keza, biri rüyasında elinde bir mühür olup bununla erkeklerin ağızlarını, kadınların ferclerini mühürlediğini görse, bunun tabiri o kişinin müezzin olduğu ve Ramazan'da vaktinden önce sabah ezanı okuduğudur.

Rüya tabiri bölümlerini birer birer ele almam gerçi senin hoşuna gidecektir. Ancak onları saymakla meşgul olmaya vaktim yoktur. Bu kadarla yetinerek derim ki:

Nasıl ki ruhani, yüce varlıklarda güneş, ay, yıldızlar misali olanlar vardır. Onun gibi, nuraniyet dışında başka vasıflar nazara alındığında onlar için başka misaller söz konusudur. Bunlar içinde hiç değişmez, sabit, hiç küçülmez, büyük olanlar vardır. Beşerî kalp vadilerine marifet suları ondan akar, mükaşefe meltemleri ondan eser. Bunun misali **"Tur"**dur.[51] Bu meltemleri alan varlıklar içinde bir kısmı diğerlerinden öncedir. Bunun misali **"Vadi"**dir. Bu meltemlerin beşeri kalplerle birleşmesinden sonra bir kalpten diğer kalbe cereyanı varsa, o kalpler de aynı zamanda vadilerdir. Vadi'nin açılış yeri peygamberlerin kalpleridir. Sonra âlimlerin, sonra sırasıyla diğerlerinin kalpleri gelir. Bu vadilerden bir kısmının önceliği varsa ve bunlardan ab-ı hayat geliyorsa, bereketinin çokluğu ve derecesinin yüksekliği sebebiyle buna layık olan **"Eymen Vadisi"**dir. Eğer daha aşağıda olan vadi, "Eymen Vadisi"nin diğer derecelerinden suyunu alıyorsa, onun ab-ı hayat kaynağı, bu vadinin engin yeri ve ortası değil, **"Şatı"**, yani kenarıdır.

Eğer Hz. Peygamberin (s.a.s.) ruhu bir **"Sirac-ı Münîr"**, yani ışık saçan bir lamba ise ve bu ruh, "Biz sana işte böyle emrimizden bir ruh vahyettirdik."[52] âyetinin dediği gibi vahiy vasıtasıyla nurunu almışsa, O'ndan nur almanın misali, **"Nar"**dır.

Enbiyadan feyz alan kimselerin bir kısmı duyduğu şeye tam bir taklid üzeredir. Bir kısmı basiretten bir pay almıştır. Mukallidin payının misali **"haber"**dir. Basiretten pay alanların misali ise, **"Cezve, Kabes ve Şihap"**tır.

Sahib-i zevk, bazı hallerde nebiye ortaktır. Bu müşareketin misali, **"ıstıla"**dır. Çünkü ateşle ısınanın ateşin yanında olması gerekir. O ateşin haberini duyan ise, duymakla ısınmaz.

Enbiyanın ilk menzili, his ve hayal bulanıklığından sıyrılıp mukades âleme yükseliştir. Bu menzilin misali **"Mukaddes Vadi"**dir. Bu vadiye ayak basmak, ancak iki âlemi, yani dünya ve âhireti atıp Vahid-i Hakka teveccühle mümkündür. Sanki dünya ve âhiret birbirine mütekabil ve mütecaziptir. Her ikisi, beşerî–nuranî cevhere arız olmaktadır. Bunları hem bir defada atmak, hem de birbirine karıştırmak mümkün olur. Her ikisinin atılmasının misali, ihramlı iken mukaddes Kâbe'ye ayakkabıları çıkararak yönelmektir. Hatta burada birden Rububiyetin huzuruna yükselmek vardır.

Eğer bu huzurda, kendisi vasıtasıyla kabiliyetli cevherlerde mufassal ilimlerin nakşolması varsa, bunun misali **"Kalem"**dir.[53]

İlah olamaz.

[48] İhlas Sûresi, 112:1-4.

[49] Bk. Şuara Sûresi, 26:25-27.

[50] *Buharî*, Tabir, 2, 4; *Müslim*, Rü'ya, 6-9.

[51] Hz. Musa (a.s.) Tur'da tecelliye mazhar olmuştur. Burada Tur feyiz menbaını temsil etmektedir. Kelime olarak Tur "dağ" anlamındadır. Vadilere sular dağdan gelir. Gazalî'nin de bu kısmın sonunda işaret ettiği gibi, vadiler kalpleri sembolize ederler. Daha sonra gelen **"Eymen Vadisi"** ve **"Şatı"** ifadeleri de Kur'an'da Hz. Musa'nın (a.s.) ilk vahye mazhariyetiyle ilgili kavramlardır. Keza **"Haber", "Cezve, Kabes ve Şihap", "Istıla", "Mukaddes Vadi"** ifadeleri de aynı şekildedir. Bunlar için bk. Neml Sûresi, 27:7-9; Kasas Sûresi, 28:29-30.

[52] Şura Sûresi, 42:52.

[53] Cenab-ı Hak kaleme ve yazdıklarına yemin eder: "Kalem'e ve onların yazdıklarına yemin ederim." Kalem Sûresinin birinci âyetinde

Eğer bu kabul edici cevherlerden bazısı daha önce alıyor ve ondan başkalarına intikal ediyorsa, bunun misali **"Levh, Kitap ve Rakk-ı Menşur"**dur.[54]

İlimleri nakşedenin fevkinde musahhar kılan bir şey varsa, misali **"yed"**dir.

Eğer, "yed, levh, kalem ve kitaba" müştemil zat için manzum bir tertip varsa, misali **"sûret"**tir. Bu insî sûret için bu müşakele üzere bir nevi tertip varsa, o "sûret-i Rahman" üzeredir. Şüphesiz "Rahman'ın sûreti üzere" denilmesiyle "Allah'ın sûreti üzere" denilmesi arasında fark vardır. Çünkü Cenab-ı Hakkı bu sûret ile tasvir eden rahmet-i İlahiyedir. Sonra Allah Âdem'e (a.s.) in'amda bulundu. O'na âlemde olanların tamamına cami' muhtasar bir sûret verdi. Sanki O, âlemde olanların tamamı veya âlemin muhtasar bir nüshası idi. Âdem'in (a.s.) bu sûreti, Allah'ın hattıyla yazılmıştı. Bu İlahî hat; yazı ve harflerle değildi. Allah'ın kelamı ses ve harf olmaktan, kalemi tahta ve kamış olmaktan, eli et ve kemik olmaktan münezzeh olduğu gibi, hattı da yazı ve harflerle olmaktan münezzehtir.

Eğer bu rahmet olmasa, Âdemoğlu Rabbinin marifetinden aciz kalırdı. Çünkü, ancak "Nefsini bilen Rabbini bilir."[55] İşte bu rahmetin eserlerinden olduğundan, (Âdem'in yaratılışı) "Allah sûretinde" değil, "Rahman sûretinde" şeklinde ifade edildi. Çünkü Cenab-ı Hakkın ilahlığı, rahmeti, melikliği, rububiyeti birbirinden farklı manalar bildirir. Bundan dolayı Nas Sûresinde bunların herbiriyle Allah'a sığınma emredilir:

"De ki: Sığınırım insanların Rabbine, Melikine, İlahına..."[56]

Eğer bu mana olmasaydı "Allah Âdem'i Rahman sûretinde yarattı." sözü lafzan uygun düşmezdi, "Sûreti üzere yarattı." denilmesi uygun olurdu. Halbuki sahih olarak varid olan lafız "Rahman sûretinde" şeklindedir.

Melikin ilahlık ve rububiyetten temyizi uzun bir açıklama gerektireceğinden ondan vaz geçiyoruz. Numune olarak sana bu kadarı yeter. Çünkü bu mesele, sahili olmayan büyük bir denizdir. Nefsinde bu misallere karşı bir yabancılık buldunsa, Cenab-ı Hakkın şu sözünü kalbine enis yap:

"Allah gökten bir su indirdi de, vadiler kendi miktarınca sel oldu..."[57]

Bak ki, tefsirde "su" *marifet ve Kur'an* olarak, "vadiler" ise **kalpler** olarak açıklanmıştır.[58]

Zahirîlik ve Batınîlik

Darb-ı mesellerle ilgili verilen bu nümuneleri, sakın âyetlerin zahir manalarını kaldırmaya ve o manaları iptale benden bir ruhsat zannetme! Ta ki mesela, "Hz. Musa'nın (a.s.) iki pabucu yoktu. Cenab-ı Haktan 'İki pabucunu çıkar.'[59] şeklinde bir hitap işitmedi." demiş olayım. –Haşa!– Allah'ı tenzih ederim. Sırları kabul etmemek **"Haşeviyye"** mezhebinin görüşü olduğu gibi, âyetlerin zahirlerini kabul etmemek, şaşı gözle iki âlemden birine bakan **Batınîler**in görüşüdür.[60] Bunlar iki âlem arasındaki muvazeneyi bilmediler, hangi cihetten bakılması gerektiğini anlamadılar.

Bu durumda sadece zahire bakan Haşevi, sadece batını esas alan ise Batınî'dir. Her ikisini cem eden ise kamil insandır. Bundan dolayı

---

geçen bu, "onların yazdıklarına" ifadesinin, Âdemoğullarının amellerini yazan melekler veya doğrudan insanlar olduğu söylenmiştir. Melekler insanların amellerini yazdıkları gibi, insanlar da kalem vasıtasıyla devamlı bir şeyler yazmaktadırlar. Hatta, şairler bu âyetle istidlalde bulunarak kalemleriyle iftihar etmişler, kalemi kılıçtan üstün görmüşlerdir. Ancak Hz. Peygamber (s.a.s.) kalem'in bir başka yönünden bahseder. Allah'ın en önce kalem'i yarattığını söyler ve "Nurdan bir kalemin nurdan bir levhaya, olacak her şeyi Allah'ın emriyle yazdığını" bildirir. Bu İlahi kaleme "kader kalemi" denilmiştir. Bk. Râzî, XXX, 78; Kurtubî, Ebu Abdullah, *el-Cami li-Ahkami'l-Kur'an,* Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, XVIII, 146-148; İbnu Kesir, Hafız, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim,* Kahraman Yay. İst. 1985, VIII, 210-213; Aclûnî, Muhammed, *Keşfu'l-Hafa,* Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1351 h. I, 263-264.

[54] Bunlar Kur'an'da geçen kavramlardır. İlgili âyetler için bk. Bürûc Sûresi, 85:22; En'am Sûresi, 6:59; Ra'd Sûresi, 13:39; Tûr Sûresi, 52:3. Bu kavramlar, ilm-i İlahînin birer tecelligâhını ifade eder. Mesela, Kur'an-ı Kerim Hz. Peygambere (s.a.s.) gönderilmezden önce Levh-i Mahfuz'da yazılıdır.

[55] Aclunî, II, 262. Ehl-i tasavvuf arasında meşhur olan bu ifade, her ne kadar sahih bir senetle rivayet edilmese bile, en azından sahih bir mananın tercümanı olduğunda şüphe yoktur. Ancak her sahih, güzel sözün illa hadis olması gerekmediği de unutulmamalıdır. Süyuti, bu sözle ilgili **"el-Kavlü'l-Eşbeh..."** adıyla bir risale telif etmiştir.

[56] Nas Sûresi, 114:1-3.

[57] Ra'd Sûresi, 13:17.

[58] Mesela, bk. Razi, XIX, 35; Kurtubi, IX, 201; *Hakim Tirmizi*, Muhammed b. Ali, *el-Emsal,* Müesssesetü'l-Kütübi's-Sikafiyye, Beyrut, 1989, s. 22; Nesefi, Ebu'l-Berekat, *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil,* Kahraman Yay. ist. 1984, II, 247; Yazır, IV, 2975-2976, İbnu Kayyim, *İ'lam, I,* 117-118; Zerkeşi, Bedreddin, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an,* el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, ts. I, 493.

[59] Hz. Musa (a.s.) Tuva Vadisinde Cenab-ı Hakkın hitabına mazhar olduğunda Cenab-ı Hak, "İki pabucunu çıkar. Çünkü sen Mukaddes Vadi Tuva'dasın." der. (Tâhâ Sûresi, 20:12.) Buna "Hal'-ı Na'leyn" denir. Muhyiddin İbni Arabi'ye nisbet edilen bu isimde bir risale vardır. Ehl-i tasavvuf, âyeti "Hal'-ı Na'leyn terk-i dareyndir" şeklinde değerlendirirler. Yani dünya ve âhiret Allah'a giden yolda ayağa takılan iki pabuç gibidir. Bunları atanlar İlahî huzura müşerref olurlar. Bir kısım ehl-i tasavvuf ise "At suğra ve kübrayı. Çünkü sen huzurdasın. Huzurda olanın böyle istidlallere ihtiyacı yoktur." şeklinde yorum yaparlar. Bu tarz yorumda, bir takım delillerle Allah'ı ispata çalışan kelamcılara bir ta'riz vardır.

[60] Haşeviyye; zahirde ifrat ile Allah'ın sıfatlarını insanın sıfatlarına benzetir. Müteşabih âyetleri zahirî manalarına göre yorumlar. Batınîler ise; diğer yönde ifrat ile nass'ların zahirî manalarını reddederler.

Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle demiştir: "Kur'an'ın zahiri, batını, haddi, muttala'ı vardır."[61] Bu, mevkuf olarak Hz. Ali'den de nakledilmektedir.

(Zahiri reddetmeden) şöyle derim: Hz. Musa (a.s.) iki pabucunu da çıkarma emrinden her iki âlemi atmak manasını anladı; zahir olarak pabuçlarını çıkararak, batın olarak da her iki âlemi atarak emre uydu. İşte bu "itibar"dır, yani bir şeyden başkasına, zahirden sırra geçmektir.

Hz. Peygamberin (s.a.s.) "İçinde köpek bulunan bir eve melekler girmez."[62] sözü karşısında insanlar, şu üç durumdan birinde yer alırlar:

1- Evde köpek besler ve "Zahir murat değildir. Bundan murat, kalp evinden gadap köpeğini boşaltmaktır. Çünkü o, aklın cadısıdır, meleklerin nurları olan marifete engel olur." der.

2- Emrin zahirine uyar, fakat kalbini pis ahlak ile doldurur.

3- "Köpek sûreten olmayıp bununla onun manası olan parçalayıcılık ve müştehiyata düşkünlük kastolunmuştur. Şahıs ve bedenin yerleştiği yer olan evi köpeğin sûretinden korumak nasıl vacipse, has ve hakikî cevher olan kalp evini köpeğe ait kötü sıfatlardan korumak evleviyetle vaciptir" der.

İşte ben, zahir ve sırrın her ikisini cem ediyorum. Kamil olan da budur. Ehl-i hakikatın "Kamil odur ki, onun marifet nuru vera' nurunu söndürmez." demelerinden kastettikleri, işte bu manadır. Bundan dolayı, kamil kişinin tam bir basiretle beraber, şeriatın hudutlarından herhangi bir haddi terketmeye nefsine müsamaha göstermediğini görürsün.

Bu mesele, bazı ehl-i sülukun ibaha'ya, hükümleri zahir olarak uygulamamaya düştükleri bir mağlatadır. Öyle ki bu görüşte olan biri, namazı terkedip, kendisinin iç âleminde daima namazda olduğunu iddia eder. Bu, "Allah'ın bizim ibadetimize ihtiyacı yok." şeklinde hezeyanlar savuran **İbahiyye'**nin[63] ahmakça mağlatalarına denk bir mağlatadır. Bazısı ise, "Batın habis şeylerle doludur. Bunun tezkiyesi (arındırılması) mümkün değildir." demiş ve sanki onları kökünden sökmeye kendisini memur zannederek gadap ve şehveti kökünden sökmekten ümidini kesmiştir. Bütün bunlar hamakattan ibarettir.

Ama bizim zikrettiğimiz ise, atın sürçmesi ve salikin ayağının kaymasıdır. Şeytan onu çekememiş, gurur (aldanma) ipini ona uzatmıştır.

Tekrar **"na'leyn"** bahsine dönüyor ve diyorum ki: Na'leyni çıkarmanın zahirî her iki âlemi terke tenbihte bulunur. Zahirde misal haktır ve onu sırr-ı batına sevketmek hakikattır. Her hakkın bir hakikatı vardır. Bu intibaha gelmiş zatlar **"zücace"** derecesine ulaşmışlardır. Zücace'nin manası ilerde gelecektir. Misali almak tabiatında olan hayal katıdır, kesiftir, sırları perdeler. Seninle nurlar arasına girer. Ancak, safîleşip şeffaf bir ayna haline geldiğinde nurlara engel olmaz, bilakis vesile olur. Hatta ayrıca o, nurları rüzgarlarla sönmekten korur. İnşaallah sana "zücace"nin kıssası gelecektir.

Bil ki! Kesif, hayalî, süflî âlem enbiyalar için bir "zücace", nurlara bir mişkat, sırlara bir mısfat (süzgeç) ve en yüce âleme bir mirkat (merdiven) olmuştur. Bununla bilinir ki, zahir misal haktır ve onun maverasında bir sır vardır. Buna "Tur"u, "nar"ı ve başkalarını kıyas et.

Manevî Müşahede

Hz. Peygamber (s.a.s.) "Abdurrahman b. Avf'ı emekliyerek cennete girerken gördüm."[64] dediğinde, sakın gözle görmediğini zannetme! Abdurrahman, mesela şahsen evinde uykuda iken, Hz. Peygamber (s.a.s.) O'nu, –kişinin rüyada görmesi gibi– uyanık iken (yakazaten) görmüştür. Çünkü uyku, bu gibi müşahedelerde İlahî batın nurunun duyuların hakimiyetine galip gelmesinin bir eseridir. Çünkü duyular, kişinin yüzünü gayp ve melekût âleminden çevirerek onu meşgul eder ve şehadet âlemine çeker. Bazı nebevî nurlar bazan üstün gelir, hakim olur. O zaman duyular onu kendi âlemlerine çekip sürükleyemez ve meşgul edemez. Böylece o, başkasının uykuda gördüğünü yakaza halinde müşahede eder. Bu hâl zirvede iken, idraki gözle görülen sûretle sınırlı kalmaz, ondan sırra geçiş yapar. İmanın cennet denilen âleme cezbedici; zenginlik, servet ve malın ise, yaşadığımız âlem olan âlem-i esfel'e çekmekte olduğu kendisine inkişaf eder. Eğer dünya meşguliyetlerine çeken daha kuvvetli veya diğer cezbediciye direnmekte ise, cennete doğru gidişe engel olur. Eğer iman cazibesi daha kuvvetli ise, seyrinde zorluk ve ağır harekete sebebiyet verir. Bunun şehadet âleminde misali "emekliyerek girmektir." Böylece ona; hayal zücacelerinin ötesinden sırların nurları tecelli eder. Hz. Peygamberin (s.a.s.) Abdurrahman hakkındaki hükmü, –her ne kadar görmesi O'nunla sınırlı olsa da– O'nunla sınırlı kalmaz. Basireti kuvvetli, imanı sağlam olup, serveti imana engel olacak şekilde çoğalan, lakin bu servet iman kuvvetinin galip gelmesinden dolayı ona karşı direnemeyen kimseleri de içine alır.

İşte bu sana, enbiyanın sûretleri görme keyfiyetini ve sûretlerin ötesinde manaları müşahede etmelerinin keyfiyetini tanıttırır. Çoğu kere mana batınî müşahededen önce gelir. Sonra ondan hayale parıltı görülür. Hayal bunu manaya uygun ve benzer bir sûretle resmeder. Vahyin yakazadaki bu türü, uykuda görülenin tabire muhtaç olması gibi, te'vile muhtaçtır. Vahyin uykuda gerçekleşen kısmının nebevî özelliklere nisbeti kırk altıda birdir. Yakazada gerçekleşenin nisbeti ise, bundan daha büyüktür. Bunun nisbetinin üçte bir olduğunu zannediyorum. Çünkü nebevî özelliklerden bize inkişaf eden üç türe münhasırdır. Bu ise, bu üç türden biridir.

İkinci Esas:

---

[61] Gazalî, *İhyau Ulumi'd-Din,* Daru'l-Marife, Beyrut. ts. I, 289; *Kavaidu'l-Akaid,* âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1985 s. 112; Süyuti, *el-Itkan, II,* 1219; Zerkeşi, II, 169. Hadisin sıhhati hakkında tereddüdler dile getirilmişse de, sahih bir mananın tercümanı olduğunda şüphe yoktur.

[62] *Buharî*, Bedü'l-Halk, 7; *Müslim*, Libas, 81; *Tirmizi*, Edeb, 44.

[63] İbahiye; günahlardan kaçmaya imkan olmadığını ileri sürerek haramları helal kılan bir dalalet fırkasıdır.

[64] İbnu Hanbel, VI, 115.

Beşerî-Nuranî Ruhların Mertebeleri

1- Duyular

Bu, beş duyunun getirdiklerini alır. Sanki hayatın aslı ve evvelidir. Çünkü canlı bununla canlı olur. Süt emen çocukta da bu vardır.

2- Hayal

Bu, duyuların getirdiklerini sabitleştirir ve fevkinde yer alan akla ihtiyaç anında arzetmek üzere depolayarak onları muhafaza eder. Bu, süt emen çocuğun ilk dönemlerinde bulunmaz. Bundan dolayı, mesela çocuk bir şeyi almak için çok hırs gösterir, fakat bu şey kendisinden kaybolduğunda onu unutur. Biraz büyüyünceye kadar nefsi ona bu konuda bir niza çıkarmaz. Biraz büyüdüğünde ise, kaybolan şeye ağlar ve onu talep eder. Çünkü onun sûreti hayalinde bulunmaktadır.

Bu hayal duyusu, bazı hayvanlarda var, bazısında yoktur. Mesela ateşe karşı uçan kelebekte bulunmaz. Parlak ziyasına düşkünlüğünden ateşe yönelir. Lambayı ziyanın konulduğu yere açık bir pencere zanneder ve kendini ona atar, yara bere içinde kalır. Vazgeçip karanlıkta kalınca, tekrar be tekrar aynı işe devam eder. Eğer kendisinde, duyduğu elemi hıfzeden bir hafıza olsaydı, bir defa zarar gördükten sonra tekrar dönmeyecekti. Köpek ise, bir defa sopayla ona vurulduğunda, daha sonra sopayı görür görmez kaçar.

3- Akıl

Bununla, his ve hayalin dışındaki manalar idrak edilir. Bu insana has bir cevherdir. Hayvanlarda ve çocuklarda bulunmaz. İdrak ettiği şeyler zarurî–küllî bilgilerdir. Akıl nurunun göz nuruna üstünlüğünü beyan sadedinde bunlardan bahsetmiştik.

4- Fikir

Bu, mahza aklî ilimleri alır ve aralarında telifler, izdivaçlar gerçekleştirir. Bunlardan kıymetli bilgilere ulaşır. Sonra, mesela, iki neticeye ulaştığında aralarını telif ile başka bir neticeye varır. Sonsuza kadar bunları çoğaltmaya devam eder.

5- Kudsi Kuvvet

Bu, enbiyaya ve bazı evliyaya hastır. Gayb levhaları, âhiret hükümleri, göklerin ve yerin melekûtunun bilgileri, akıl ve fikrin ulaşamadığı Rabbanî marifetler bunda tecellî eder. Cenab-ı Hakkın şu sözü buna işarettir:

"İşte böyle sana emrimizden bir ruh vahyettik. Sen 'Kitap nedir, iman nedir' bilmiyordun. Lakin biz onu bir nur kıldık. Onunla kullarımızdan dilediğimize hidayet vereceğiz. Şüphesiz sen dosdoğru bir yola hidayet ediyorsun."[65]

Ey akıl âleminde i'tikafa çekilen! Aklın ötesinde başka bir tavır olup, akla görülmeyenin ona görülmesi hiç de uzak bir şey değildir. Nasıl aklın hayal ve duyuların ötesinde bir tavrı vardır. O akla öyle garip ve hayret verici şeyler inkişaf eder ki, his ve hayal bunlara ulaşamaz. Dolayısıyla, kemalin zirvesini kendi nefsine vakfedilmiş olarak görme!

Bazı seçkin zatlarda gördüklerimize bir misal istersen, şiir zevkine bak. Şiir, bir nevi idrak ve ihsas olmakla beraber, bak nasıl bazı insanlara has kalıyor, diğerleri ondan mahrum oluyorlar? Hatta öyle ki, onlar nezdinde ölçülü sesler, ses yığınlarından ayrılmıyor.

Bak, bir kısım insanda zevk kuvveti nasıl azamet kazanmış? Bu zevk ile musikî, şarkılar, sazlar, çeşitli destanlar ortaya çıkarıyorlar. Bunların bir kısmı hüzünlendirici, bir kısmı neşelendirici, bir kısmı uyutucu (hipnotize edici), bir kısmı güldürücü, bir kısmı delirtici, bir kısmı öldürücü, bir kısmı bayıltıcıdır.

Bu eserler, ancak kendisinde zevk duygusu olanda kuvvet bulur. Bu tür zevk duygusundan mahrum olan kimse, bu sesleri duymakta ortak olmakla beraber, bunların kendisinde tesiri zayıftır. O, vecd içinde olan ve kendinden geçeni görünce hayretler içinde kalır. Zevk ehlinden olan bütün akıl sahipleri, bu zevkin manasını ona anlatmak için toplansalar, buna güçleri yetmez. Verdiğimiz bu misal hissî bir şeydir, lakin senin anlamana kolaydır. Buna, peygambere has zevki kıyas et ve bu ruhtan bir parça nasibi olan ehl-i zevkten olmaya çalış! Evliyanın bundan büyük bir nasibi vardır. Buna gücün yetmezse, hiç olmazsa zikrettiğimiz kıyaslarla ve işaret ettiğimiz uyarılarla bunu bilenlerden olmaya gayret et. Buna da gücün yetmezse, hiç olmazsa buna iman edenlerden ol. Çünkü, "...Allah, iman edenlerinizi yükseltsin. Kendilerine ilim verilenler için ise dereceler vardır."[66] âyetinin hükmüyle, ilim imanın fevkindedir. Zevk ise, ilmin fevkindedir. Zevk vicdana aittir, ilim bir kıyastır. İman ise, mücerred taklit ile bir kabuldür. Dolayısıyla, ehl-i vicdan ve ehl-i irfana hüsn-ü zanda bulun!

Bu beş kuvveti öğrendiğinde, bil ki, bunların tamamı birer nurdur. Çünkü varlıkların sınıfları bunlarla zuhur eder. Bu duyular her ne kadar hayvanlarda da olsa bile, insanın duyuları onlarınkinden farklı tarzdadır; daha eşref, daha âlâdır. İnsanın duyuları, daha büyük ve daha parlak bir maksat için yaratılmışlardır. Hayvanlara gelince, duyular onlara ancak rızık talebinde ve insana itaatlerinde aletleri olsun diye verilmiştir. Bunların insana verilmeleri ise, ona şehadet âleminden kıymetli dinî bilgilerin esaslarını avlayan bir ağ olması içindir. Çünkü insan, Abdurrahman b. Avf'ın emekliyerek cennete girmesi misalinde zikrettiğimiz gibi, duyu ile belli bir şahsı idrak ettiğinde, aklı ondan genel bir mana alabilir.

Bu beş kuvveti anladınsa, misalleri arza dönebiliriz.

Nur Âyetinin Misallerini Beyan

Bu beş kuvvetin muvazenesini beyan sadedinde "mişkat, zücace, misbah, zeyt ve şecere" ile ilgili çok şey söylemek mümkündür. Lakin ben, metoduna dikkat çekmek tarzında veciz ve kısa olarak anlatacağım. İşte derim:

Beş duyunun özelliğine baktığında, onların nurlarının iki göz, iki kulak, iki burun deliği vb. gibi bazı deliklerden çıktığını görürsün. Şehadet âleminde buna en uygun misal **mişkat**tır.[67]

---

[65] Şura Sûresi, 42:52.

[66] Mücadele Sûresi, 58:11.

[67] Mişkat kelimesi, "duvarda lamba konan yer" anlamındadır. Lamba böyle bir yerden ışık verdiği gibi, görme-işitme gibi duyuların da

Hayale gelince; onun üç özelliği olduğunu görürüz:

1- O, süflî–kesif âlemin tabiatını taşır. Çünkü hayal edilen şey, sınırlı ve özel miktar, şekil ve cihetlere sahiptir. Hayal edene nisbetle o, yakındır veya uzaktır. Cisimlerin vasıflarıyla vasıflanmış olan kesifin şe'ni, cihet, miktar, yakınlık ve uzaklık tarzındaki vasıflardan münezzeh olan mahza aklî nurları perdelemektir.

2- Bu kesif hayal safileşip inceldiğinde, terbiye ile süslenip zabt altına alındığında aklî manalara paralellik arz eder ve onların nurlarına sevk eder. Onlardan gelen parıltı nuruna engel olmaz.

3- Aklî bilgilerin zabtında hayale ciddi bir şekilde ihtiyaç vardır. Böylece o aklî bilgiler sarsılmaz, zabttan çıkarak dağılıp gitmez. Aklî bilgiler için hayalî misaller ne güzel yardımcıdır!

Bu üç özelliği, gözle görülen nurlara nisbetle şehadet âleminde ancak **zücace**'de buluruz. Çünkü o, aslında kesif bir cevherdendir. Lakin safileştirilmiş, inceltilmiş, lambanın nurunu perdelemeyecek, bilakis onu olduğu gibi yayacak hale getirilmiştir. Sonra o zücace, rüzgarlar ve sert hareketlerle lambayı sönmekten korur. Dolayısıyla hayale en uygun misal, zücace'dir.

Akla gelince; İlahî, yüce bilgilerin idraki onunladır. Onun **misbah** (lamba) ile temsil edilmesi sana gizli değildir. Daha önce, enbiyanın ışık saçan lambalar olduğu anlatılırken bunu öğrenmiştin.

Fikre gelince; bunun özelliği bir asıldan başlayıp sonra bundan iki şubenin, sonra her ikisinden de ikişer şubenin ve hakeza, şubelerin aklî taksimat ile çoğalması, sonunda bunlardan neticelere varılmasıdır. Bu neticeler onun semereleridir. Sonra bu meyveler emsaline tohumlar olur. Çünkü bunların birbirlerini aşılaması mümkündür. Böylece ardarda semereler devam eder, gider. "Kıstasu'l-Müstakîm" kitabında bunları zikrettik. Fikre bu âlemden en uygun olan misal **şecere**'dir. Fikir ağacının meyvelerinin bilgi nurlarını kat kat yapması, sebatı ve bekası maddeten nazara alındığında, ayva, elma, nar vb. bir ağaçla değil, en uygun olan bütün ağaçlar içinde özellikle **zeytin ağacı**yla misallendirilmesidir. Çünkü, zeytin meyvesinin özü olan yağ, lambaların maddesidir. Zeytinin yağı diğer yağlar arasında dumanının azlığı, ışığının fazlalığıyla ayrıcalık kazanmıştır. Nesli çok olan hayvana ve meyvesi çok olan ağaca "mübarek" denilir. Dolayısıyla, meyveleri belli bir sınırla sınırlı olmayana **"şecere-i mübareke"** (mübarek bir ağaç) denilmesi evlâdır.

Akl-ı mahzın (salt aklın) fikirlerinin şubeleri, uzaklık-yakınlık cihetlerine nispet edilmekten hariç olunca **"La şarkıyye vela garbiyye"** (yani ne doğuya ait, ne de batıya) denilmeye layık olur.

Evliyaya mensup **kudsî, nebevî kuvvete gelince**, bu gayet parlaklık ve safilik içindedir. Müfekkire kuvveti kısım kısımdır. Bir kısmı, çeşitli bilgileri öğrenmek ve devam ettirmek için dışardan talim, tenbih ve yardıma muhtaçtır. Bir kısmı ise, son derece safî (arınmış) haldedir. Sanki hariçten yardım almadan bizzat intibaha gelir. Kabiliyeti son derece mükemmel olan kişi için **"Onun yağı neredeyse bir ateş dokunmasa bile ışık verecek."** denilmesi uygun olur. Çünkü evliya içinde neredeyse enbiyanın mededi olmadan nuru parlayanlar vardır. Enbiya içinde de, ziyası neredeyse melaikenin mededine ihtiyaç hissetmeyenler vardır. İşte bu misal, bu kısma uygundur.

Bu nurlar birbirine terettüp eder. Önce duyular devreye girer. Bunlar hayale bir hazırlık gibidir. Çünkü hayale ait bir şey, ancak duyulardan sonra olur. Aklî ve fikrî olanlar da o ikisinden sonra gerçekleşir.

Dolayısıyla, zücace misbah için bir mahal gibi, mişkat da zücace için bir mahal gibi olması uygundur. Böylece, misbah zücace'de, zücace mişkat'ta olur.

Bütün bunlar birbiri fevkinde nurlar olunca, **"nurun alâ nur"** (nur üstüne nur) olması uygundur.

Zulümat Âyeti

Bu misal ancak mü'minlerin kalpleri için veya enbiya ve evliya kalpleri için geçerlidir; yoksa kâfirlerin kalpleri için değil. Çünkü nur, hidayet bulmak için istenir. Hidayet yolundan çevrilmek ise batıldır, zulmettir. Hatta zulmetten de ileridir. Çünkü zulmet, hakka iletmediği gibi batıla da iletmez. Karanlıkta insan bir yere varamaz. Kâfirlerin akılları ve keza diğer idrakleri tersine çevrilmiş ve onları yoldan saptırmaya yardım etmişlerdir. İşte onların misali, şu âyette anlatılan adama benzer:

"(O kâfirlerin işi) derin bir denizdeki zulümat (karanlıklar) gibidir. Onu (denizi) bir dalga bürüyor, üstünden bir dalga, onun üstünden bir bulut! Birbiri üstüne karanlıklar... Öyle ki, elini çıkardığında neredeyse onu bile göremeyecek. Allah kime bir nur vermemişse, artık onun için hiçbir nur yoktur."[68]

Âyetteki **bahr-ı lüccî** (derin deniz); helak edici tehlikeleri, alçaltıcı meşguliyetleri ve basireti körleştirici tasalarıyla şu dünyadır.

Âyetteki **birinci dalga**: Hayvanî sıfatlara, hissî lezzetlerle meşguliyete ve dünyevi ihtiyaçları tedarike sevkeden şehevat dalgasıdır. Bu dalgaya kapılanlar hayvanların yediği gibi yerler, zevklenirler. Bu dalganın karanlık olması uygundur. Çünkü bir şeyi sevmek, insanı kör ve sağır eder.

İkinci Dalga: Gadap, düşmanlık, buğz, kin, haset, övünmek, çokluk sevdasına sevkeden vahşi hayvanî sıfatlar dalgası... Bunun da karanlık olması uygundur. Çünkü mesela, gadap aklın cadısıdır. Bu dalganın diğer dalga üstünde olması uygundur. Çünkü çoğu kere gadap şehevata galip gelir. Gadap heyecana gelince şehevatı dağıtır. Arzu edilen lezzetleri unutturur. Şehvet ise heyecana gelmiş gadaba asla direnemez.

Buluta gelince: Kâfirin imana gelmesine, hakkı bilmesine, akıl güneşinin nurundan istifadesine engel olan çirkin itikatlar, yalancı zanlar ve fasit hayallerdir. Çünkü bulutun özelliği, güneş nurunun parlaklığına engel olmaktır.

Bütün bunlar birer karanlık olunca "Birbiri üstüne karanlıklar." ifadesi münasiptir.

---

belli yerleri vardır, oralardan faaliyet gösterirler.

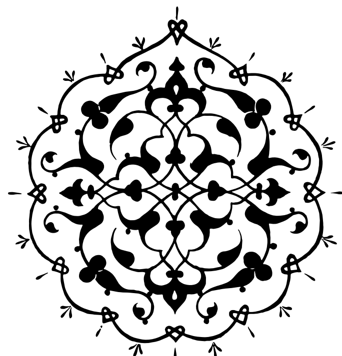
[68] Nur Sûresi, 24:40.

Bu karanlıklar, değil uzaktakilerin, yakın şeylerin bile bilinmesine engel olmuştur. Mesela, kâfirler en ednâ bir teemmülle kolaylıkla ulaşabilecekleri ve anlayabilecekleri Hz. Peygamberin (s.a.s.) hayret verici hallerinin marifetinden perdeli kalmışlardır. Bundan "Öyle ki, elini çıkardığında neredeyse onu bile göremiyecek." şeklinde bahsedilmesi münasip olmuştur.

Daha önce geçtiği gibi, bütün nurların menbaı, ilk nur olan Cenab-ı Hak olduğundan her muvahhidin şuna itikat etmesi gerekir:

"Allah kime bir nur vermemişse, artık onun için hiçbir nur yoktur."

Bu âyetin sırlarından bu kadarı sana yeter. Ona kanaat et, vesselam.

3. NURDAN VE ZULÜMATTAN PERDELER

Hz. Peygamberin (s.a.s.) **"Şüphesiz Allah için nurdan ve zulmetten yetmiş perde vardır. Şayet o perdeleri açsa 'sübuhat-ı vechi'** (yüzünün parlaklığı) **gözü idrak eden her şeyi yakardı"**[69] hadisinin manası hakkındadır.

Bu perdeler, bazı rivayetlerde yedi yüz, bazı rivayetlerde yetmiş bin olarak gelmiştir. Derim ki: Şüphesiz Allah zatında, zatı için mütecellidir. (Yani, zatı zatına gizli ve perdeli değildir.) Bu durumda perde, elbette perdelenen şeye nisbetledir. Mahlukattan perdelenenler ise üç kısımdır:

1- Bütünüyle zulmetle perdeli olanlar.

2- Nur-u mahz'la (safî nurla) perdeli olanlar.

3- Zulmetle karışık, nurla perdeli olanlar.

Bu kısımların sınıfları çoktur. Çok oldukları bence muhakkaktır. Kendimi zorlasam onları sayabilirim. Lakin tahdid ve hasrla ilgili bana görülene güvenemiyorum. Çünkü hadisle kastedilen muradın o olup olmadığını bilmiyorum.

Yedi yüz veya yetmiş bin şeklindeki tahsise gelince; bu, ancak nebevî kuvvetle bilinebilir. Fakat zannım odur ki, bu adetler teksir, yani çokluk bildirmek içindir; yoksa tahdit için değildir. Âdeten adet sayılır, ancak bununla tahsis kastedilmez. Bunun tahkikini en iyi Allah bilir. Bu, bizim gücümüzün haricindedir.

Şimdi imkanım dahilinde olan, ancak bu kısımları ve her kısmın sınıflarını sana bildirmektir.

Birinci Kısım:
Bütünüyle Zulmetle Perdeli Olanlar

Bunlar mülhitlerdir. Onlar Allah'a ve âhiret gününe inanmazlar. Âhirete inanmadıklarından dünyayı âhirete tercih ederler. Bunlar iki sınıftır.

1- Bu âlemin sebebini araştırıp tabiata havale edenler. Tabiat, maddedeki ona yerleşmiş belli özelliklerden ibarettir. Halbuki, tabiatın bilgi ve idraki yoktur. Ne kendinden haberi vardır, ne de kendinden sudûr edenlerden. Keza, zahir gözle idrak edilen bir nuru da yoktur. Dolayısıyla muzlimdir, karanlıklıdır.

2- Nefisleriyle meşguliyetten âlemin sebebini araştırmayıp hayvanlar gibi yaşayanlar. Bunların perdeleri küdûretli nefisleri ve muzlim şehvetleridir. Heva ve nefisten daha ileri bir zulmet yoktur. Allah-u Tealâ şöyle demiştir: "İlahını hevası edineni gördün mü?"[70] Hz. Peygamber de (s.a.s.) şöyle demiştir: "Heva, yeryüzünde ibadet edilen en kötü ilahtır."

Bu sınıfta yer alanlar da çeşitli fırkalara ayrılır:

a- Dünyada var oluşun gayesini evlenmek, yemek, giymek gibi ihtiyaçları görmek, şehevata nail olmak, lezzetlere ulaşmak zannedenler. Bunlar lezzetin kuludurlar. Ona kulluk eder, onu ister ve ona ulaşmayı mutluluğun zirvesi kabul ederler. Bunlar, kendilerinin hayvanlar menzilesinde, hattâ daha aşağı konumda olmalarına razı olmuşlardır. Bundan daha şiddetli hangi zulmet vardır? Bu fırkada yer alanlar bütünüyle zulmetle perdelenmişlerdir.

b- Mutluluğun zirvesini galebe, istila, öldürmek, saldırmak, sürgüne göndermek, esir almak görenler. Bu, bedevî Arapların, Ekradın ve nice ahmak insanların yoludur. Bunlar, kendilerine hükmeden ve ulaşmayı en büyük lezzet bildikleri sebuî (vahşi) sıfatların zulmetiyle perdelenmişlerdir. Bu kimseler, parçalayıcı hayvanlar konumunda, hatta daha aşağı durumda olmaya kanaat etmişlerdir.

c- Mutluluğun zirvesini mal çokluğu, imkan genişliğinde görenler. Çünkü mal, her türlü isteklerin tatminine bir alettir. İnsan ihtiyaçlarını bununla elde eder. İşte, bu insanların himmetleri mal toplamak, arazi genişletmek, koşu atları, hayvancılık, ziraat ve yer altındaki altınlara ulaşmaktır. Böyle birini ömrü boyunca sahralarda, denizlerde tehlikelere göğüs gerer, mal toplar; bunları değil başkasından, kendinden bile esirger görürsün. Hz. Peygamberin (s.a.s.) "Dirheme tapan helak oldu! Dinara tapan helak oldu!"[71] dediği kimselerden murat bunlardır. İnsana işi karıştıran şeylerden daha büyük hangi zulmet olabilir? Çünkü altın ve gümüş iki taştır, bizzat fayda vermezler. Onlarla ihtiyaç görülmediğinde ve harcanmadığında çakıl taşları mesabesinde olurlar. Çakıl taşları da onlar mesabesinde...

d- Bundan öncekilerin cehaletinden sıyrılıp bir derece akla yanaşan ve fakat en büyük mutluluğu makam, şan ve şöhreti artırmak, etbaını ve otoritesini çoğaltmak zannedenler. Bunların himmetlerinin ancak gösteriş, imaret ve bakanların gözlerini tamaha sevkedecek şeyler olduğunu görürsün. Böyle biri, bazan olur evinde aç kalır, muhtaç durumdadır. Fakat kendisi küçük görülmesin diye bütün varını yoğunu evden çıkarken kendisini güzel gösterecek bir elbiseye sarfeder. Bunların sınıfları saymakla bitmez. Hepsi muzlim nefisleri sebebiyle Allah'tan tam bir zulmetle perdelidirler.

Türlerine dikkat çektikten sonra fırkaları tek tek saymakta bir mana yoktur. Korkudan veya Müslümanlara görülmek, onlarla iyi geçinmek veya onların malından yararlanmak veya atalar (ecdat) yoluna destek tassubuyla "La ilahe illallah" diyenler de bunlara dahil olur. Bu kelime salih amele sevketmedikten sonra onları zulümattan nura çıkarmaz. Aksine (âyetin ifadesiyle) "Onların dostları tağut'tur; onları

---

[69] Bk. *Müslim*, İman, 293; Gazalî, *Kavaidu'l-Akaid,* s. 112; Râzî, XXIII, 230-231.

[70] Casiye Sûresi, 45:23.

[71] *Buharî*, Cihad, 70; *İbnu Mace*, Zühd, 8.

nurdan zulümata çıkarır."[72] Ancak bu kelime, kişiye günahı rahatsız etmek, iyiliği sevindirmek şeklinde tesir ediyorsa, o kimse her ne kadar masiyeti çok da olsa, bütünüyle zulmette olmaktan hariçtir.

İkinci Kısım:
Zulmetle Karışık Nurla Perdeli Olanlar

Bunlar üç sınıftır:

1- Duyular sebebiyle zulmette olanlar.

2- Hayal sebebiyle zulmette olanlar.

3- Fasit aklî kıyaslar sebebiyle zulmette olanlar.

Birinci sınıfta yer alanlar taife taifedirler. Onların herbiri Rabbinin marifetini aramakla beraber, nefsine yönelmekten, ona tapmaktan hâli değildir. Bunların ilk derecesinde yer alanlar puta tapanlar, sonunda yer alanlar ise mecusîlerdir. Her ikisi arasında da çok dereceler vardır.

a- Putlara tapanlar. Bunlar mücmel olarak karanlıklı nefislerine tercih etmeleri gereken bir Rab olduğunu bildiler. Rablerinin her şeyden daha aziz, her kıymetli şeyden daha kıymetli olduğuna itikat ettiler. Lakin duyularının zulmeti, onları duyular âlemini aşmaktan alıkoydu, perdeledi. Altın, gümüş, yakut gibi en kıymetli cevherlerden en güzel sûrette şahıslar yaptılar ve onları ilah edindiler. İşte bunlar, izzet ve celal nuruyla perdelidirler. İzzet ve celal ise, Allah'ın nurlarındandır. Lakin onlar, bu izzet ve celali duyulara hitap eden maddeye verdiler. Böylece duyuların zulmeti onları alıkoydu. Çünkü, daha önce ifade ettiğimiz gibi, duyular aklî-ruhanî âleme nisbetle zulmettirler.

b- Uzaklarda yaşayan Türklerden bir cemaat. Bunların bir din ve şeriatı yoktur. Kendilerinin bir Rabbi olduğuna ve bu Rabbin en güzel şey olduğuna inanırlar. Gayet güzel bir insan, bir ağaç, bir at veya benzeri bir şey gördüklerinde "Bu bizim Rabbimiz!" diyerek ona secde ederler. İşte bunlar duyuların zulmetiyle beraber cemal nuruyla perdelenmişlerdir. Bunlar "nur" mülahazasında puta tapanlardan daha iyi durumdadırlar. Çünkü belli bir şahsa değil, mutlak cemale ibadet ederler. Onu bir şeye tahsis etmezler. Ayrıca, kendileri tarafından ve elleriyle yapılmış olana değil, fıtrî cemale ibadet ederler.

c- Bunlar, "Zatında nuranî, sûreten zarif, nefsinde otoriter, huzuru heybetli, kendisine kurbiyete güç yetmez bir Rab olması gerekir." dediler. Lakin onlara göre bu Rab, duyularla algılanabilir bir Rab olmalıdır. Zira, onlar nezdinde duyularla algılanmayan bir Rabbin manası yoktur. Sonra ateşi bu özellikte buldular ve ona ibadet ettiler, onu Rab edindiler. Bunlar saltanat ve baha (heybet) nuruyla perdelenmişlerdir. Halbuki saltanat ve baha Allah'ın nurlarındandır.

d- "Biz ateşten üstünüz, onu yakar söndürürüz. O bizim tasarrufumuz altındadır, dolayısıyla ilah olmaya layık değildir. Ancak bu sıfatları taşımakla beraber tasarrufumuz altında olmayıp bizde tasarruf eden, ayrıca yücelik ve yükseklikle mevsuf olan ilah olabilir." deyip gök cisimlerine tapanlar. Bu iddiada bulunanlar arasında ilm-i nücum (astroloji) ve yıldızlara bir takım tesirler verilmesi meşhur oldu. Bunlar yıldızlarda var olduğunu kabul ettikleri tesirler sebebiyle kimi Şi'ra'ya taptı, kimi Müşteri'ye (Jüpiter), kimi daha başkasına. Bunlar yücelik, işrak (parıltı) ve istila nuruyla perdeli olanlardır. Halbuki yücelik, işrak ve istila Allah'ın nurlarındandır.

e- Bunlar iyi bir yaklaşımda bulundular. Lakin "Rabbimizin nuranî cevherlere izafetle 'küçük-büyük' tarzında ifade edilmemesi uygundur. O, nurani cevherlerin en büyüğü olması gerekir" dediler ve "o en büyük" diyerek güneşe ibadet ettiler. Bunlar duyular zulmetiyle karışık olarak kibriya nuruyla perdelidirler.

f- Bütün bunlardan yükselip, "Nurun tamamı güneşe ait değildir. Ondan başkalarında da nurlar var. Halbuki, Rabbin nuraniyetinde bir ortak olmamak gerekir." dediler ve âlemin bütün nurlarını cem eden mutlak nura ibadet ettiler. Onun âlemin rabbi olduğunu, bütün hayırların ona mensup olduğunu iddia ettiler. Sonra âlemde bir takım şerler gördüler. Rablerini tenzih için bu şerleri ona nisbet etmeyi hoş görmediler. Onunla zulmet arasında bir çekişme kıldılar. Âlemi nur ve zulmete havale ettiler. Bunlara "Yezdan ve Ehriman" adını verdiler. Bunlar mecusîlerdir.

Bu sınıfa tembih olarak bu kadar yeter. Yoksa onlar hakkında daha denilecek çok şey var.

İkinci Sınıfta yer alanlar, hayal zulmetiyle karışık bazı nurlarla perdeli olanlardır. Bunlar duyuları aşıp, duyuların ötesinde bir şey olduğunu kabul etmişler. Lakin hayale takılıp kalmışlar, "arş" (taht) üzerinde oturan bir varlığa ibadet etmişlerdir. Bunların en aşağısında **"Mücessime"** yer alır. Sonra **"Kerramiye"**nin[73] bütün sınıfları gelir. Şimdi onların sözlerini ve gidişatlarını açıklamak imkanım yok. Sözü uzatmakta da bir fayda görmüyorum. Lakin onların en üst derecede yer alanları, cismiyeti ve cismiyetin bütün arizî hallerini fevk ciheti ile belli bir cihete verdiler. Çünkü böyle cihetlere nisbet edilmeyen ve "âlemden hariçtir, ona dahildir" şeklinde vasıflanmayan, onlara göre var olamaz, çünkü hayal edilemez. Bunlar, makulatın ilk derecesinin cihetlere nisbeti aşmak olduğunu idrak edememişlerdir.

Üçüncü sınıf; aklî, fasit, muzlim kıyaslar sebebiyle ilahî nurlarla perdeli olanlardır. Bunlar işiten, gören, konuşan, bilen, her şeye gücü yeten, irade sahibi, Hayy bir ilaha ibadet ettiler. Lakin bu yedi sıfatı kendi sıfatlarına uygun bir tarzda anladılar. Bazısı açıkça bunu ifade ile "O'nun kelamı, bizim kelamımız gibi ses ve harftir." dedi. Bazısı terakkî ile, "Hayır, O'nun kelamı bizim nefsimizde konuşmamız gibidir. Ses ve harf değildir." dedi. Böylece, sem', basar ve hayatın hakikatı kendilerinden istendiğinde, her ne kadar lafız yönüyle inkar etseler de, mana yönünden **teşbih**e yöneldiler. Çünkü Allah hakkında kullanılan bu ifadelerin manalarını asla idrak etmediler. Bundan dolayı, mesela, O'nun iradesi hakkında "Bizim irademiz gibi hâdistir (sonradandır). O irade, bizim kastımız gibi bir talep ve kasttır." dediler. Bu mezhepler meşhurdur, tafsilleri için bize ihtiyaç yoktur.

---

[72] Bakara Sûresi, 2:257.

[73] Mücessime ve Kerramiye; Allah'a el-ayak gibi azalar nisbet ederek O'nu insana benzeten batıl iki mezheptir.

İşte bunlar, aklî mukayeselerin zulmetiyle beraber nurlarla perdelenmişlerdir. Bunların hepsi, zulmetle karışık bir nurla perdelenmiş olan ikinci kısmın sınıflarıdır. Tevfik (muvaffakiyet) Allah'ın yardımı iledir.

Üçüncü Kısım:
Nur-u Mahz'la (safî nurla) Perdeli Olanlar

Bunlar da sınıf sınıftırlar. Hepsini tek tek saymak mümkün değildir. Ben onlardan üç sınıfa işaret edeceğim:

1- Bunlar İlahî sıfatların manalarını tahkikî bir şekilde tanıdılar ve O'nun sıfatlarına "kelam, irade, kudret, ilim vd."nin ıtlakı beşere ıtlakı gibi olmadığını bildiler. O'nu bu sıfatlarla tariften çekindiler. Hz. Musa'nın (a.s.) "Rabbu'l-Âlemin nedir?" diyen Firavun'a verdiği cevapta olduğu gibi, Allah'ı mahlukata nisbet ile tanıttılar. "Bu sıfatların manalarından mukaddes, münezzeh olan Rab, göklerin muharriki ve müdebbiridir." dediler.

2- Bunlar baktılar ki, semâvâtta kesret var. Her semânın muharriki hassaten "melek" denilen bir başka mevcud olup, bunlarda kesret söz konusu. Bunların İlahî nurlara nisbetinin, yıldızların nisbeti gibi olduğunun farkına vardılar. Sonra kendilerine bu semâvâtın bir başka felekin zımnında olduğu ve hepsinin toptan onun hareketiyle gece ve gündüzde hareket ettiği görüldü. Bunun üzerine "Rab; bütün felekler üzerine dürülü en nihaî cismi hareket ettirendir. Çünkü onda kesret yoktur." dediler.

3- Bunlar diğerlerini geçip, "Mübaşeret yoluyla maddeyi hareket ettirmek için Rabbü'l-Âlemin'e hizmet, ibadet ve taatta bulunan kullarından melek denilen bir kul gerekir. Meleğin İlahî envar-ı mahzaya (safî nurlara) nisbeti, gözle görülen nurların ay'a nisbeti gibidir. Ardından Rabbin bu muharrik cihetinden **muta'**[74] (itaat edilen) olduğunu, O'nun mübaşeret yoluyla değil, emir yoluyla hepsini harekete geçiren olduğu iddiasında bulundular. Bu emrin anlatılması ve mahiyeti, ekser fehimlerin ulaşamadığı ve bu kitabın kaldıramadığı bir sırdır.

İşte bütün bu sınıflar safî nurla perdelenmişlerdir. Vasıl olanlar ancak dördüncü sınıftır. Bunlara, bu **muta'**ın vahdaniyet-i mahzaya (halis tevhide) ve en yüksek kemale aykırı bir sıfatla vasıflandırıldığı tecellî etmiştir. Bu kitap onun keşfini kaldırmaz. Bu **muta'**ın nisbeti, güneşin nurlara nisbeti gibidir. Böylece, semâvâtı harekete geçirenden, en nihaî cismi harekete geçirenden ve hareketini emredenden; semâvâtı yaratana, o en nihaî cismi yaratana ve ona hareketi emredene yöneldiler. Böylece, gözün idrak ettiği her şeyden münezzeh bir varlığa vasıl oldular. O'nun evvel ve a'lâ sübuhat-ı vechi bakanların basar ve basiretlerinin idrak ettiği her şeyi yakmıştır. Çünkü O'nu daha önce vasfettiğimiz her şeyden mukaddes ve münezzeh olarak bulmuşlardır.

Sonra bunlar da kısımlara ayrıldılar. Kiminin basarının idrak ettiği her şey yandı, gözden silindi, kayboldu; böylece (İlahî) cemal ve kudsiyeti mülahazaya daldı. İlahî huzura vusûl ile ulaşmış olduğu cemal içindeki zatı mülahaza ile başbaşa kaldı. Böylece Allah dışında görülen her şey ortadan kalktı.

Havassu'l-havas olan bir taife ise, bunları da aştı. Cenab-ı Hakkın 'sübuhat-ı vechi' onları yaktı. Celal sultanı onları bürüdü. Kendi zatlarında yok oldu, kayboldular. Kendilerinden geçtikleri için kendileri hesabına hiçbir mülahaza kalmadı. Geriye ancak Vahid-i Hak kaldı. "O'nun vechi dışında her şey helak olucudur."[75] âyetinin manası bunlar için zevk ve hâl oldu. Buna birinci bölümde işaret etmiş ve onların "ittihat" lafzını nasıl kullandıklarını ve nasıl zannettiklerini zikretmiştik. İşte bu, vasılînin ulaşabildikleri son noktadır.

Onlardan bir kısmı ise, zikrettiğimiz tafsil üzere bir yükseliş ve uruçları olmamış, yol kendilerine uzamamıştır. Bunlar daha işin başında Cenab-ı Hakkın mukaddes marifetine ve Rububiyetin şanına yakışmayan her şeyden tenzihine ulaşmış kimselerdir. Diğerlerine sonunda galip gelen durum, bunlara başta galip geldi. Birden tecelliye mazhar oldular ve O'nun 'sübuhat-ı vechi' basar ve basiretin idrak etmesi mümkün olan her şeyi yaktı. Birincisi "Halil" Hz. İbrahim'in (a.s.) yoluna, ikincisi "Habib" Hz. Muhammed'in (s.a.s.) yoluna benzer.

Her ikisinin de kademlerinin sırlarını, makamlarının nurlarını en iyi bilen Allah'tır.

İşte bu, perdelenmiş olanların sınıflarına bir işarettir. Sözler tafsil edilse ve seyr u sülûkta bulunanların perdeleri araştırılsa, bunların adedinin yetmiş bine ulaşması akıldan uzak değildir. Lakin teftiş edildiğinde, onlardan hiçbirini anlattığımız kısımlardan hariç bulamazsın. Çünkü onlar bahsi geçtiği üzere, ancak beşerî sıfatlarıyla veya duyular, hayal, aklî mukayese ve nur-u mahz'la perdelenmektedirler.

Hatime

Her ne kadar fikir dağınık, kalp perişan, dikkat bir sahaya yönelmemiş iken sual sorulmuşsa da, bu sualin cevabında ilk hatırıma gelen bunlardır. Muhataptan talebim, kalemin haddini aştığı veya ayağın kaydığı şeyler hakkında Allah'tan afv dilemesidir. Çünkü, İlahî sırların derinlerine dalmak tehlikelidir. Beşerî perdelerin arkasından İlahî nurları görmeye çalışmak kolay değildir, vesselam.

[74] "Muta" ifadesi Tekvir Sûresinin 21. âyetinde Hz. Cibril'in (a.s.) bir vasfı olarak zikredilir.
[75] Kasas Sûresi, 28:88.

2. BÖLÜM:

NUR ÂYETİ HAKKINDA BAZI MÜLAHAZALAR

(İlahî Tasarruflar ve Nur Meseli)

Bütün varlık âlemi Allah'ın yaratmasıyla vücuda gelmiştir. Âlemi yaratan O olduğu gibi, "O her zaman bir şe'ndedir."[76] âyetinin de ifade ettiği şekilde, her an u zaman bir tasarruftadır. İlahî tasarrufları beyan eden ve Nur Sûresine ismini verdiren şu âyet, Kur'an'daki en dikkat çekici mesellerdendir:

> **"Allah göklerin ve yerin nurudur. Nurunun meseli sanki bir mişkat** (lamba konan yer) **içinde bir lamba. Lamba bir cam içindedir. O cam, sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan tutuşturulur. Bir zeytinden ki, ne şarkîdir, ne de garbî. Onun yağı, neredeyse ateş dokunmadan ışık verir. Nur üstüne nurdur. Allah nuruna dilediğini hidayet buyurur. Ve insanlar için meseller getirir. Allah her şeyi bilendir."**[77]

Nur, Allah'ın isimlerinden olup, "Her türlü zuhurun kendisiyle zahir olduğu" anlamındadır. Nur için, "Nefsinde zahir, gayrı da muzhir", yani kendi zatında zahir olup, başkasını da zuhur ettiren, gösteren anlamı verilmiştir. Nur kelimesi, zulmetin zıddı bir manayı ifade eder.[78]

"Cenab-ı Hakka 'Nur' denilmesi hakikî midir, yoksa mecazî midir?" meselesi ihtilaflı bir meseledir. Gazalî'ye göre gerçek nur Allah'tır. Bu kelimenin başkaları hakkında kullanımı mecazdır. Allah lizatihî ve bizatihî nurdur. Bütün nurlar O'ndan gelir. Bu nurlar, Allah tarafından onlara emanet ve ödünç olarak verilmiştir.[79] En'am Sûresinin ilk âyetindeki "Allah zulümatı (karanlıkları) ve nuru yaptı." âyetinden hareketle bazıları Allah'a "Nur" denilmesini müteşabih bir mana olarak değerlendirirler.[80] Çünkü burada Cenab-ı Haktan doğrudan "nur" olarak değil, "nuru yapan" şeklinde bahsedilmektedir. Kanaatimizce, **isimde müşareket mahiyette aynı olmayı gerektirmediğinden** Cenab-ı Hak için Nur ismini hakikat olarak kabulde bir beis olmasa gerektir.

"Nur" kelimesi, ziyaya ve ziyanın parıltısına, kırılması ve yansımasına ıtlak edildiği gibi, gerek hissî ve gerek aklî her çeşit karanlıkların zıddı olarak vicdan ve basirette inkişaf eden afakî ve enfüsî (nesnel ve öznel) tecellilerin umumuna da ıtlak olunur.[81]

Bursevî, dört çeşit nurdan bahseder:

1. Eşyayı göze gösterip kendisi görmeyen. Mesela güneş.
2. Eşyayı hem gören, hem gösteren. Mesela göz nuru.
3. Akıl nuru. Bu nur, cehil karanlığında gizli makulatı basirete gösterir, görür, idrak eder.
4. İlahî nur (Nur-u Hak.) Bu nur, yokluktan varlığa çıkarır. Cenab-ı Hak eşyayı hem yoklukta, hem varlıkta görür. Çünkü eşya her ne kadar önce hadd-i zatında yok ise de, ilm-i İlahîde mevcuttur.[82]

Gecenin karanlığında göze görülmeyen eşya üzerlerine güneşin doğmasıyla göze görülür. Onun gibi, yokluk karanlığındaki mevcudat dahi nur-u İlahî ile haricî vücut kazanırlar. "Allah, göklerin ve yerin nurudur." ifadesi, ilk olarak bu manayı hatıra getirmektedir. Çünkü nur, biraz önce de işaret edildiği gibi, "bizatihî zahir, ligayrihî muzhirdir."

Görülmemenin aslı adem (yokluk) olduğu gibi, zuhurun aslı da vücud, yani var olmaktır. Allah-u Tealâ, bizatihî Mevcud, maadası için Mucid'dir.[83]

Hamdi Yazır şöyle der: "Dikkat edilirse her cismin vücudu, böyle ardı kapalı, önü bir bu'd-ı mahsus içinde münkeşif bir pencere, bir hücre halinde temayüz eder."[84] Yine O'nun ifadesiyle, "Bütün âlemi meydana koyan, kâinatı gösteren, hakikatı bildiren, gözleri, gönülleri

---

[76] Rahman Sûresi, 55:29.
[77] Nur Sûresi, 24:35.
[78] İbnu Manzur, *Lisanu'l-Arab,* Dar-u Sadır, Beyrut, V, 240.
[79] Bk. Gazalî, *Mişkatu'l-Envar,* Tahkik: Abdülaziz İzzeddin Seyrevan, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1986. s. 119 ve 136.
[80] Yazır, Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili,* V, 3516-3521. Hamdi Yazır, Gazalî'nin Mişkat'ından iktibas ettiği cümlelerden sonra "Gazalî'nin bu nurlu sözleri hoştur." diye söze başlar, ardından Allah hakkında "nur" denilmesinin müteşabih bir mana olduğu şeklindeki kanaatini bildirir. Ayrıca bk. Razi, Fahreddin, *Mefatihu'l-Gayb* (Tefsiru Kebir), Dar-u İhyai't-Türasi'l-Arabî, XXIII, 223-224.
[81] Yazır, V, 3516.
[82] Bursevi, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan,* Eser Neş. İst. 1389 h. VI, 153.
[83] Beydavî, Kadı, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil,* Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, II, 124. Ayrıca bk. Bursevî, VI, 152; Gazalî şöyle der: Vücudda ne varsa bunların Allah'a nisbeti, görünen nurun Güneşe nisbeti gibidir. Mişkat, s. 144.
[84] Yazır, V, 3522.

şenlendiren O'dur. O olmasa idi hiçbir şey bulunmaz, hiçbir hakikat sezilmez, hiçbir neşe duyulmazdı."[85]

"Allah, göklerin ve yerin nurudur." âyetinin üstte bildirilen "Onları yokluktan varlığa çıkaran, gözlere gösterendir." manasının yanında, daha şu gibi manalarına dikkat çekilmiştir.

- Allah, göklerin ve yerin münevviri, yani nurlandırıcısıdır. Semâyı meleklerle, arzı nebilerle tenvir etmiştir.
- Allah, göklerin ve yerin müdebbiri, yani mutasarrıfıdır.
- Allah, semâ ve arzda olanları idrak edendir. Çünkü hem kendini idrak eder, hem de külliyat-cüziyat, mevcudat-madumat şeklinde diğer şeyleri idrak eder. Onların batınlarına nüfûz ile, onlarda terkip ve tahlil yoluyla tasarrufta bulunur.
- Allah, göklerde ve yerde olanlara hidayet eder, yol gösterir. Göklerde ve yerdekiler, O'nun nuruyla yol bulurlar, iş yaparlar.[86]

Allah-u Tealâ'nın göklerin ve yerin nuru olduğu ifade edildikten sonra, bir mesel getirilmiştir. Bu meselde geçen "mişkat, misbah, zücace, mübarek zeytin ağacı ve bunun yağının safîliği", hepsi de nurun ziyade parlaklığını ifade etmekte kullanılmıştır.[87] Çünkü mişkat, kapalı pencere misali, etrafı camekanla çevrili dar bir alanı ifade eder. Böyle dar bir alanda lambanın ışığı daha etkilidir, dağılmaz. Geniş alanda ise ışık, dağılır, kaybolur. Lambanın cam içinde oluşu, gücüne güç katar. Normal benzinle uçak benzini arasındaki kalite farkı misali, bu lamba özel bir yağla yanmaktadır. Bu yağ "Ne şarkî ne de garbîdir." Hamdi Yazır'ın ifadesiyle cihet şaibelerinden ârî, yani bildiğimiz dünya zeytinlerinden değil, lamekanî bir zeytindir."[88]

Ancak, bildiğimiz zeytinle açıklayanlar da olmuştur. Eskiden lambalar, zeytinden elde edilen yağla yakılırmış. Zeytin ağacı, bir tepenin eteğinde olsa, ya sabah güneşi alır (şarkî) veya akşam güneşi alır (garbî). Fakat sahradaki zeytin gün boyu güneş alır. Böyleleri ne şarkî ne de garbî olup, yağı daha safî, daha kalitelidir.[89]

Bu mesel ile anlatılan İlahî nurun ne olduğu farklı şekillerde yorumlanmıştır. Ancak, kanaatimizce yorumlardaki farklılık tezadî bir ihtilaf olmayıp, tenevvü ihtilafı kabilindendir. Âyetin bütün bu manalara şümulü olması Kur'an'ın i'cazının ve îcâzının bir gereğidir.[90]

Bu cümleden olarak, doğrudan Allah'ın nuru, Hz. Peygamber (s.a.s.), Kur'an, iman nuru şeklinde yorumlar söz konusudur.[91] Ayrıca ilim ve marifet nuru şeklinde de yorumlar vardır.[92] Cenab-ı Hak Kur'an'dan Nur olarak bahsetmiş;[93] keza, Hz. Peygamberi (s.a.s.) "Sirac-ı Münîr" (nur saçan bir lamba) olarak nitelemiştir.[94]

Hz. Peygamber (s.a.s.), cehalet ve şaşkınlık zulmetindeki akılları, gönülleri aydınlatan ve doğru yolu gösteren bir ışıktır.[95] Cenab-ı Hak güneşini gözlere bir nur yaptığı gibi, peygamberinin nübüvvetini de basiretlere bir nur kılmıştır.[96] O'nun nuruyla cehalet karanlıkları aydınlanır, O'nun nurundan basiret nurları iktibas edilir.[97] Ay nurunu güneşten aldığı gibi, Hz. Peygamber de (s.a.s.) nurunu Allah'tan almıştır. Ay, gecenin karanlığında etrafı aydınlatır. Hz. Peygamber de (s.a.s.) zulümat içindeki insanlık âlemini aydınlatmış ve aydınlatmaktadır.

Bursevî, insanların Hz. Peygamberin (s.a.s.) nurundan istifadeleri hususunda şöyle der: Bir lambadan bin lamba tutuşturulur da, onun nurundan bir şey eksilmez.[98]

İmanın, ilmin ve marifetin de birer nur olduğunda şüphe yoktur. Çünkü, küfür karanlığıyla her şey zulümat içinde görülürken, iman nuruyla kâinat nurlanır, munis bir şekil alır. Keza, cehalet karanlığıyla bir kitaba bakan kişi hiçbir manaya muhatap olamazken, ilim nuruyla bakınca, o kitabı baştan sona engin ve zengin manalarla dopdolu görür.

İlahî nur için getirilen meselin, Cenab-ı Hakkın insana bahşettiği beş hisse de işaret ettiğine dikkat çekilmiştir. Şöyle ki:

1. Beş duyu: Mahsusat bu beş duyu ile idrak olunur.

---

[85] Yazır, V, 3315.

[86] Beydavî, II, 124 Ayrıca bk. Razî, XXIII, 224. Razî, âyetin sonundaki "Allah nuruna dilediğini hidayet buyurur." karinesinden hareketle "Allah, göklerde ve yerde olanlara hidayet eder, yol gösterir." manasını tercih eder. Bu mana, İbnu Abbas'tan da (r.a.) nakledilmektedir.

[87] Bk. Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *Keşşaf,* Daru'l-Marife, Beyrut, III, 68; Süyuti, Celaleddin, *el-Itkan fi Ulumi'l-Kur'an,* Daru İbni Kesir, Beyrut, 1993, II, 776; Nesefi, Ebu'l-Berekat, *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil,* Kahraman Yay. İst. 1984, III, 145; Ebussuud, *İrşadu Akli's-Selim,* Dar-u İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1990, VI, 177; Kasımî, Cemaleddin, *Mehasinu't-Te'vil* (Tefsiru'l-Kasımi), Dar-u İhyai'l-Kütübi'l-Arabiye, 1957. XII, 4525.

[88] Yazır, V, 3523.

[89] Kurtubî, Ebu Abdullah, *el-Cami li-Ahkami'l-Kur'an,* Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, XII, 171.

[90] Said Nursî, Nur âyetinin çok manalara işaretinin yanında maddî bir nur olan elektiriğe de işaret ettiğini söyler. Bk. *Şualar,* Söz Basım, İst. 2006, s. 842. Gerçekten de âyetin mealine bile bakıldığında adeta elektiriği tarif ettiği görülecektir. Mesela, elektiriğin kaynağı ne şarkta, ne de garpta olmayıp semâvî yağmurdur. Bir ateş dokunmadan sadece bir temasla ışığını vermektedir.

[91] Kurtubî, XXII, 172; Alusî, Ebu'l-Fadl, *Ruhu'l-Meani,* Dar-u İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1985, XVIII, 165-166; Yazır, V, 3522.

[92] Alusî, XVIII, 165-166.

[93] Mesela, bk. A'raf Sûresi, 7:157; Teğabün Sûresi, 64:8.

[94] Ahzab Sûresi, 33:46.

[95] Yazır, VI, 3911.

[96] Zemahşerî, III, 266.

[97] Beydavi, II, 248.

[98] Bursevî, VII, 197.

2. Hayal: Beş duyunun getirdiklerinin sûretlerini korur, akla arzeder.

3. Akıl: Küllî hakikatleri idrak eder.

4. Müfekkire: Aklen anlaşılan şeyleri (makulatı) telif eder, bunlar üzerinde fikir yürütür. Bunun sonucunda, bilinenlerden hareketle bilinmeyenlere ulaşır.

5. Kudsi kuvvet: Bu, peygamberlere ve evliyaya has bir kuvvet olup, gayb levhaları ve melekût sırları bu kuvveye tecelli eder.

İnsandaki **beş duyu** mişkat gibidir. Çünkü mişkatın mahalli dardır ve zahire bakar. Görülenin ötesini (maverasını) idrak edemez. Işık vermesi makulat ile olup bizzat değildir.

Hayal kuvveti, etraftan gelen müdrekatın (idrak edilen şeylerin) sûretlerini kabulde, aklî nurları zabtetmekte ve müştemil bulunduğu mahlukatı aydınlatmakta zücace (cam/ayna) gibidir.

Akıl, küllî idrakler ve İlahî marifetler ile ziya vermekte misbah (lamba) gibidir.

Müfekkire, nihayetsiz semereler (meyveler/neticeler) vermekte şecere-i mübareke (bereketli bir ağaç) gibidir.

Kudsî kuvvet, zeyt (kandil yağı) gibidir. Çünkü bu kudsî kuvvet, safîliği ve arınmışlığı ile neredeyse tefekkür ve taallüm olmadan ışık vermektedir.[99]

Serdedilen bu mütalanın, özellikle bilgi teorisi (marifet nazariyesi) noktasında apayrı bir öneme haiz olduğu ortadadır. Beş duyu, bize dış dünyadan intibalar getirir. Bunlar hayalde yer eder. Akıl, bu intibaları yorumlar, küllî sonuçlara ulaşır. Müfekkire ise, aklın ulaştığı hammadde niteliğindeki sonuçlardan devamlı yeni sonuçlara varmaya çalışır. Seçkin, kudsî zatlarda bulunan kuvvet ise, vahiy veya ilhama mazhariyetle birden neticelere, nihaî bilgilere ulaşır. İlkokul tahsili bile görmemiş bir halk ozanının, edebiyat profesörlerini hayretle bırakan manzum manaları rahatlıkla ve irticali bir şekilde ifade etmesini, bu kudsî kuvvenin küçük bir tezahürü olarak görebilirz. Bunun daha üst mertebesi ilhama mazhar evliyalarda görülür. En üst mertebesi ise, vahye mazhar peygamberlerde görülmektedir. Kur'an'ın da bildirdiği gibi ümmî bir zat olan Hz. Peygamberin (s.a.s.),[100] ondört asır boyunca nice müdakkik, muhakkik insanlarca incelenen, devamlı ve dikkatle okunan bir kitabı getirmesi, elbette ve elbette böyle bir kuvve-i kudsiyenin eseridir. Hz. Peygameber (s.a.s.), o şeffaf, hassas kalbiyle vahye mazhar olmuş, Kur'an'ı insanlığa takdim etmiştir.

Nitekim, Ka'bu'l-Ahbar, âyeti bu tarzda yorumlamıştır. O'nun yorumuna göre, âyette geçen mişkat Hz. Peygamberin (s.a.s.) sadrı, zücace O'nun kalbi, misbah nübüvveti, şecere-i mübareke ise nübüvvet ağacıdır.[101]

Âyet, insan aklının mertebeleri hususunda bir temsil olarak da değerlendirilmiştir. Şöyle ki:

İnsandaki akıl kuvveti, başlangıçta ilimlerden hâli (boş) olup, ancak onları kabule müstaiddir. Bu haliyle mişkat gibidir.

Sonra, cüziyyatı (tek tek fertleri, olayları) hissetmek vasıtasıyla zarurî ilimlerle nakışlanır. Nazariyatı (teorik şeyleri) tahsil imkanı bulur. Bu haliyle, nurları kabule elverişli zücace (cam/ayna) gibidir.

İlimlerin o akılda yerleşmesi eğer fikir ve içtihadla ise, şecere-i zeytune gibidir. Eğer hads ile ise, zeyt gibidir. Eğer kuvve-i kudsiye ile ise, "Onun yağı neredeyse ateş dokunmadan ışık verir" ile ifade edildiği gibidir.[102]

Beydavî'nin gayet veciz olarak ifade ettiği bu manaları bir parça açalım:

İnsan, hiçbir şey bilmez bir vaziyette dünyaya gelir. Fakat, kendisinde adeta sonsuza açılan bir bilgi kapasitesi vardır. İnsan, bu kapasitesini kullanmakla, öğrenme kabiliyetini geliştirir. Ayna ne derece parlaksa, mukabilindeki şeyleri o derece net yansıtır. Akıl da ne derece keskinse, eşyanın hakikatlerine o derece nüfûz eder. Zeytin ağacının kendisi ve ondan çıkarılan yağ, yanma hususunda farklıdır. Ağacın kendisinin alev alması hayli çaba gerektirir. Fakat, ondan çıkartılan yağın alev alması için bir kibrit yeterlidir. Bir de o yağı damıtmak, süzmek yoluyla daha hassas bir hale getirmek mümkündür. O zaman uzaktan bir kibrit çakmak bile yeterli olacaktır. "Onun yağı neredeyse ateş dokunmadan ışık verir." ifadesi bu mertebeye işaret eder.

Kur'an'da zeytin ağacı ve ondan elde edilen zeyt (yağ) ile getirilen bu temsilin bir benzerini petrolde de görmekteyiz. (Petrolün Arapçası da "zeyt" ile ifade edilir.) Ham petrol, o haliyle hemen alev almaz. Arıtıldıktan sonra bir kibrit ile hemen alev alacak duruma gelir. Arıtma işleminin ileri seviyesinde elde edilen uçak benzininde ise, yakından kibrit çakmağa bile lüzum yoktur; uzaktan çakılan bir kibrit, alev alması için yeterlidir.

İşte, aklın başlıca iki türlü seyri vardır.

1. Fikr
2. Hads (sezgi)

Fikir; aklın ağır, tedricî ve zamanla kayıtlı olan düşünme seyridir. **Hads** ise; aklın bir lahzada, bir hamlede matluba ulaşıverecek derecede seri olan ani seyridir.[103] Fikirde görgüleri-bilgileri bir tertibe koyup bildiğinden bilmediğini anlamak, ahiri evvele bağlamak vardır.[104] Hadste ise, bir şeyin birden açılması, dolaysız kavrama, bir anda yakalama söz konusudur.[105] Gecenin karanlığında çakan şimşeğin bir anda etrafı aydınlatıp eşyayı göstermesi gibi, hads'te de böyle bir ani aydınlatma vardır. Hadsin daha ileri mertebesi ise, sırasıyla ilham ve

[99] Gazalî, *Mişkat,* s. 160-171; Beydavî, II, 124-125.

[100] A'raf Sûresi, 7:157-158; Ankebut Sûresi, 29:48.

[101] Alusî, XVIII, 170. Ayrıca bk. Ebussuud, VI, 175; Kurtubi, XII, 172.

[102] Beydavî, II, 125.

[103] Yazır, I, 566-567.

[104] Yazır, VII, 4868.

[105] Akarsu, Bedia, *Felsefî Terimler Sözlüğü,* İnkılap Kit. İst. 1988, s. 158.

vahiydir.

Âyetin insan aklının mertebelerine işaretinden sonra, son olarak bir başka lâtif manaya dikkat çekmek istiyoruz. Şöyle ki:

Âyet, aynı zamanda mü'minin kalbindeki imanı tasvir etmektedir. Mişkat mü'min kişi, misbah ise onun imanıdır. Zücace ise o mü'minin kalbidir. Hüccet ve hikmet, kalpteki iman lambasını yandırır.[106] Nur, zücace'nin (camın) zahirinden batınına, batınından zahirine geçiş yapar. Onun gibi, iman nuru mü'minin kalbinden diğer azalarına geçiş yapar. (Yani, iman amele, amel imana yansır.) Keza, cam en edna bir âfete karşı hemen kırılıverecek bir hassasiyettedir. Onun gibi, insanın kalbi de, ona ârız olan en edna bir âfete karşı hemen bozuluverecek bir özellik gösterir.[107]

Bitirirken...

Nuru'l-Envar'ın isimlerine mazhariyetle zulmetli yokluk karanlıklarından ziyadar varlık nurlarına çıkan mü'minler, "insanları zulümattan nura çıkarmakla görevli" olan ve İlahî beyanda "Sirac-ı Münîr" (ışık saçan bir lamba) şeklinde nitelendirilen Hz. Muhammed'e (s.a.s.) kulak verirler. Böylece küfür karanlıkları yerine iman nurlarını elde ederler. Pek çok âyette "nur" olarak tavsif edilen Kur'an-ı Kerim'e tabi olurlar. İman nuruyla âleme baktıklarından her şeyi ziyalı ve munis görürler. Bir nur asrı olan Asr-ı Saadeti model alırlar. Kendilerine verilen akıl nurunu ilim ve marifet nurlarını elde etmek için kullanırlar. Birbirlerine nurani bağlarla bağlanıp en güzel bir kardeşlik örneği sergilerler. İbadetle dopdolu nurlu bir hayat yaşayarak, bir çile yeri olan şu geçici dünya misafirhanesindeki günlerini tamamlarlar. Bir nur âlemi olan cennete doğru ebed yolculuğuna çıkarlar. Bu dünyada gölgelerini ve nümunelerini gördükleri nimetlerin asılları ve menbalarıyla iç içe, o mutluluk diyarında ebedî hayata mazhar olurlar.

Peygamberimizin iki nurlu duasıyla bu nurlu konuyu bitirmek istiyoruz:

1- "Allah'ım! Kalbimi nurlandır, gözümü nurlandır, kulağımı nurlandır. Sağımı nurlandır, solumu nurlandır. Üstümü nurlandır, altımı nurlandır. Önümü nurlandır, arkamı nurlandır. Nurumu azim kıl ."[108]

2- Hz. Peygamber (s.a.s.), Cevşen isimli meşhur münacatının bir bölümünde Allah'a şöyle yalvarır:

- Ey nurların nuru,
- Ey nura nur veren,

- Ey nuru şekillendiren,
- Ey nuru yaratan,

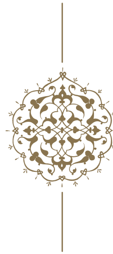
- Ey nurun mukaddiri,
- Ey nurun müdebbiri,

- Ey her nurdan önce gelen,
- Ey her nurdan sonra yine var olan,

- Ey her nurun fevkinde bulunan,
- Ey kendisine denk bir nur bulunmayan,

- Ey kendisinden başka ilah olmayan!
- Seni bütün noksanlardan tenzih ederim.

- El-aman el-aman! Bizi cehennem ateşinden koru! (Amin)

[106] Ebussuud, VI, 175; Kurtubî, XII, 172.
[107] Bursevî, VI, 156.
[108] *Buharî*, Daavat, 10.

BİBLİYOGRAFYA

ABDULBAKİ, M. Fuad, **Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazı'l-Kur'ani'l-Kerim,** Mektebetu'l-İslamiyye, İst.1984.
ACLÛNİ, Muhammed, **Keşfu'l-Hafa,** Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1351 h.
AKARSU, Bedia, **Felsefî Terimler Sözlüğü,** İnkılap Kit. İst. 1988.
ÀLÛSÎ, Ebu'l-Fadl, **Ruhu'l-Meani,** Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1985.
BEYDAVÎ, Kadı, **Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil,** Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
BUHARÎ, Muhammed İsmail, **Camiu's-Sahih** (Sahihu'l-Buharî) Çağrı Yay. İst. 1981.
BURSEVÎ, İsmail Hakkı, **Ruhu'l-Beyan,** Eser Neş. İst. 1389 h.
CÜRCANÎ, Seyyid Şerif, **Ta'rifat,** Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.
EBUSSUUD, **İrşadu Akli's-Selim,** Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1990.
ERAYDIN, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikat,** Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yay. İst. 1994.
GAZALÎ, Ebu Hamid:
-**İhyau Ulumi'd-Din,** Daru'l-Marife, Beyrut. ts.
-**Kavaidu'l-Akaid,** Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1985.
-**Mişkatu'l-Envar**, Tahkik: Abdülaziz İzzeddin Seyrevan, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1986.
-**el-Munkız mine'd-Dalal,** Müessesetu Kitabi's-Sikafiyye, Beyrut, 1991.
GÖLCÜK, Şerafeddin, **Kelam**, (Süleyman Toprak ile birlikte), Selçuk Ün. Yay. Konya, 1988.
HAKİM TİRMİZİ, Muhammed b. Ali, **el-Emsal,** Müesssesetü'l-Kütübi's-Sikafiyye, Beyrut, 1989.
İBNU HANBEL, Ahmed, **Müsned,** Çağrı Yay. İst. 1981.
İBNU KAYYİM, **İ'lamu'l-Muvakkiin an Rabbi'l-Âlemin,** Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.
İBNU KESİR, Hafız, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim,** Kahraman Yay. İst. 1985.
İBNU MANZUR, **Lisanu'l-Arab,** Dar-u Sadır, Beyrut.
İZ, Mahir, **Tasavvuf,** Rahle Yay. İst. 1969.
KASIMÎ, Cemaleddin, **Mehasinu't-Te'vil** (Tefsiru'l-Kasımî), Dar-u İhyai'l-Kütübi'l-Arabiye, 1957.
KURTUBİ, Ebu Abdullah, **el-Cami li-Ahkami'l-Kur'an,** Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
MÜSLİM, İbnu Haccac, **Camiu's-Sahih,** (Sahihu Müslim), Çağrı Yay. İst. 1981.
NESEFÎ, Ebu'l-Berekat, **Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil,** Kahraman Yay. ist. 1984.
NURSİ, Said, **Şualar,** Söz Basım, İst. 2006.
RAZÎ, Fahreddin, **Mefatihu'l-Gayb** (Tefsiru Kebir), Dar-u İhyai't-Türasi'l-Arabî.
SÜYUTÎ, Celaleddin, **el-Itkan fi Ulumi'l-Kur'an,** Dar-u İbni Kesir, Beyrut, 1993.
TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed, **Sünen,** Çağrı Yay. İst. 1981.
YAZIR, Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili,** ts.
ZEMAHŞERÎ, Mahmud b. Ömer, **Keşşaf,** Daru'l-Marife, Beyrut.
ZERKEŞİ, Bedreddin, **el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an,** el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, ts.

